श्री विट्ठलेश्वरविरचितं

॥ श्रीगोकुलाष्टकम् ॥

(श्रीहरिरायजीकृत व्रजभाषा टीका)

[ગીતસંગીતસાગર શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ પ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજીનાં અનેક ગ્રંથરત્નો પૈકી શ્રીગોકુલાષ્ટકમ્ પણ એક સુમધુર ભાવકૃતિ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને આ મૂલ ગ્રંથનો આશય સરલતાથી સમજાય તે માટે મહાનુભાવ શ્રીહરિરાયજીએ તેના ઉપર વ્રજભાષામાં એક લઘુ ટીકા લખી છે. આ ટીકા સાથે મૂલ ગ્રંથ અત્ર પ્રકાશિત કરતાં અત્યંત આનંદ થાય છે.

શ્રીઠાકોરજીનાં શ્રીમદ્ગોકુલસંબંધી ૩૨ નામોની વિશદતાપૂર્વક વ્યાખ્યા કરતો આ ટીકાગ્રંથ, અમને વસો (ગુજરાત) માંથી પરમભગવદીયા મરજાદી શ્રી. મણિબહેન અને શ્રી. શારદાબહેન પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેમને તે કામવનમાંથી મળેલ છે. આ ટીકાગ્રંથની પ્રતિલિપિ કરતાં ૩૦મા નામની ટીકા, લહિયાની અનવધાનતાથી કે ગમે તે કારણે, આમાં લખવાની રહી ગયેલી. લખતી વખતે આ ત્રુટીનું અમને દુઃખ થયેલું. ત્યારે તો એક ૩૦ મા નામ સિવાયની સંપૂર્ણ ટીકા લખી લીધી. પરંતુ ભગવત્સબંધી કાર્ય ભગવાન જ સિદ્ધિ કરાવે છે. વસોથી વડોદરા જતાં, પ. ભ. શ્રી. વિજયાબહેન ગજ્જરને ત્યાંથી તેમની હસ્તપ્રતમાંથી એ નામની ટીકા મળી આવતાં, તેને પૂર્ણપણે, આ ભાવસાહિત્ય-અંકમાં મુદ્રિત કરી, પ્રેમી પાઠકોના વાચન-મનન માટે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

—સંપાદક]

તહાં પ્રથમ એક શ્લોક સોં શ્રીઆચાર્યજી ઓર શ્રીગુસાંઈજી કોં નમસ્કાર કરતે હૈં–

नौमि स्वाचार्यसर्वस्वं लीलाहृदयपूरितम् ।
नौमि श्रीविट्ठलप्रभुपद्रेणुमहानिधिम् ॥

અબ શ્રીહરિરાયજી કહત હૈં જો હે શ્રીઆચાર્યજી ! મૈં તુમ્હારે ચરણકમલ કોં વારંવાર પ્રણામ કરત હોં. કાહેતેં, મેરે તો તુમ હી સર્વસ્વ હો; ઓર કોઊ નાંહીં. ઓર હે શ્રીઆચાર્યજી ! તુમ કૈસે હો ? જિનકે હૃદય મેં શ્રીઠાકુરજી કી લીલારૂપ જો મહાગંભીર સમુદ્ર, સો રસ સોં પૂર રહે હો. સો અમૃતરસ કે પાન કરિવે કે યોગ્ય રસરૂપ શ્રીગુસાંઈજી પ્રગટ ભયે હૈં. સો આપ અનુભવ કરિ સબન કે સેવક જો પુષ્ટિમાર્ગીય તિનકોં, જા ભાંતિ શ્રીઆચાર્યજી દાન કિયે, તાહી-ભાંતિ સબન કોં, દાન કરત હૈ. ઐસે પરમકૃપાલુ શ્રીગુસાંઈજી હૈ. તિનકે ચરણકમલ કોં મૈં વારંવાર નમસ્કાર કરત હોં.

યા હી આશય તેં 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' કી ટીકા અપની બુદ્ધિ અનુસાર કરત હોં. કાહેતેં,

યામેં શ્રીગોકુલસંબંધી શ્રીઠાકુરજી કે ૩૨ નામ હૈં, સો રસાત્મક ભાવાત્મક સબ હૈં, તાતેં ન્યારે ન્યારે નામ કો વર્ણન કરતે હૈં.

અબ પ્રથમ શ્લોક કહત હૈં.—

श्रीमद्गोकुलसर्वस्वं श्रीमद्गोकुलमण्डनम् ।
श्रीमद्गोकुलदृक्तारा श्रीमद्गोकुलजीवनम् ॥ १ ॥

અબ પ્રથમ યહ નામ કહત હૈં- ૧) श्रीमद्गोकुलसर्वस्वम् । તા નામ મેં યહ આશય હૈ જો શ્રીગોકુલ જો હૈ-ઘોષ, તાકે સર્વસ્વ શ્રીઠાકુરજી હૈં. તાતેં યહ નામ કે સંકેત મેં યહ જાનનો. ગોકુલેશ, ગોકુલનાથ ગોકુલાધીશ ઇત્યાદિક શ્રીઠાકુરજી કે નામ હૈં. ઔર શ્રીઠાકુરજી કોં ગાય બહુત હી પ્રિય હૈં. સો શ્રીગોકુલ મેં બહુત હી હૈં. ઔર સંધ્યાસમય શ્રીઠાકુરજી ગાય ચરાયકેં, ગાય લેકે શ્રીગોકુલ મેં આવત હે. તબ ખરિક મેં આય ગોદોહન કરત હૈં. તહાં વ્રજભક્તન હૂ ગાયદુહામન કે મિસ કરિકેં ખરિક મેં આવત હૈં. તહાં શ્રીઠાકુરજી સોં વ્રજભક્તન કો સંયોગ હોત હે. તાતેં શ્રીગોકુલ વ્રજભક્તન કોં, શ્રીઠાકુરજી કોં અત્યંત પ્રિય હૈ.

ઔર શ્રીગોકુલ કૈસો હે ? જહાં બાલલીલા તો પ્રસિદ્ધ હૈ. જિનકે અંતરમેં કિશોરલીલા, રાસાદિકલીલા સો હૂ હૈ. જૈસે આદિવૃંદાવન મેં રાસાદિક લીલા વિહારલીલા પ્રસિદ્ધ હૈં, તહાં અંતર મેં ગોપ્ય બાલલીલા હૂ હૈ. ભગવદીય ગાયે હૈં-'ગિરિધરલાલ પાલને ઝૂલેં. કહેતેં', કહાં ગિરિધરલાલ, કહાં પાલના ? તૈસે હી પાલના મેં શ્રીગુસાંઈજી કહે હૈં- मानिनीमानहरणम् । શ્રીયશોદાજી પલના ઝુલાવતિ હૈં, તા હી સમય મેં વ્રજભક્તન સોં સગરી લીલા કો અનુભવ જનાવત હૈં. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલસર્વસ્વમ્' કહે.

શ્રીગોકુલ મેં યશોદાઘાટ હૈ. તહાં બાલલીલા પ્રસિદ્ધ હૈ, ઔર શ્રીગોકુલમેં ઠકુરાની ઘાટ હૈ, તહાં દાનલીલા મુખ્ય હૈ. તાહીતેં શ્રીગુસાંઈજી દાનલીલાયૂથાધિપતિ શ્રીચંદ્રાવલીજી હૈં. તાતેં શ્રીઠકુરાની ઘાટ ઉપર શ્રીગુસાંઈજી બૈઠતે, સંધ્યા કરતે, લીલા કો અનુભવ કરતે સો 'દાનલીલા' શ્રીગુસાંઈજી વર્ણન કિયે. તામેં અપુનો સ્વરૂપ જતાયો હૈ-मुदा चन्द्रावल्या कुसुमशयनीयादि रचितुं. તાતેં યહ ભાવ તેં શ્રીઠકુરાનીઘાટ 'દાનલીલા' કો ઠિકાનો હૈ. ઔર ગોવિંદઘાટ હ, તહાં શ્રીસ્વામિનીજી ઔર શ્રીયમુનાજી કે નિત્યવિહાર કી ઠોર હૈ. તાતેં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ ગોવિંદઘાટ વિશ્રામ કરતે, સંધ્યાવંદન કરતે. ઔર રમણ સ્થલ હૈ. તામેં પ્રસિદ્ધ હૈ જો શ્રીયશોદાજી કે ઘર કો આંગન હૈ તહાં બાલલીલા હૂ કી હૈ. ઔર શ્રીગુસાંઈજી 'શ્રીયમુનાષ્ટપદી' મેં કહે હૈં જો-दृगोचरः कृष्णविहार एव । યહ જો રાસાદિક લીલા, નિત્યવિહાર હોત હૈં, સો અધિકારી વિના અનુભવ ન હોય. તાતેં શ્રીગોકુલ મેં સર્વ લીલા શ્રીઠાકુરજી કરત હૈં. યાહી તેં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ 'ચતુઃશ્લોકી' મેં કહે હૈં-श्रीगोकुलेश्वरपादयोः स्मरणं भजनं चापि न त्याज्यमिति मे मतिः । તાતેં શ્રીગોકુલ પરમ રસરૂપ હી હૈ. યાહીતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલસર્વસ્વમ્' યહ નામ કહે.

અબ દૂસરો નામ કહત હૈં-(૨) श्रीमद्गोकुलमण्डनम् । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ

'મંડન' શોભા ઔર રક્ષા કરિવે કો નામ હૈ. શ્રીઠાકુરજી શ્રીગોકુલ કી શોભારૂપ હૈ શ્રીગોકુલ કી રક્ષા કરત હૈં. સો તો પ્રસિદ્ધ હી શ્રીભાગવત મેં કહે હૈં, જે પૂતના શકટાસુર, તૃણાવર્ત ઈત્યાદિક સબ વિઘ્ન દૂરિ કરિકે ભક્તનકે સબ મનોરથ સિદ્ધ કરત હૈં, ભક્તનકી શોભા બઢાવે હૈં. અથવા શ્રીગોકુલ હૈ સો ભક્ત હૈ. સો સબન કી શોભા ઔ-રક્ષા મેં તત્પર રહે. કાહેતેં, અનેક વ્રજભક્ત શ્રીગોકુલ મેં રહત હૈં, ઔર ગાય હૂ રહત હૈં, તિનકી રક્ષા શ્રીગોકુલ કરત હૈ. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલમંડનમ્' યહ નામ કહે.

અબ (૩) શ્રીમદ્ગોકુલદૃક્તારા યહ તીસરો નામ હૈ, તાકો ભાવ યહ હૈ જે શ્રીગોકુલ કે નેત્રરૂપ શ્રીઠાકુરજી હૈં. અથવા શ્રીઠાકુરજી કે નેત્રન મેં જે શ્યામ તારા હૈં, જાકોં પૂતરી કહત હૈં, સો બહુત પ્રિય હોત હૈં. પલક, જિનકી અષ્ટપ્રહર રક્ષા કરત હૈ. સો શ્રીઠાકુરજી કોં જૈસે નેત્રન કી પૂતરી પ્રિય હૈ, તા હી ભાંતિ સોં શ્રીગોકુલ પ્રિય હૈ. કાહેતેં, ભગવત્સ્વરૂપ હી હૈ.

તહાં કોઇ પૂર્વપક્ષ કરે જે નેત્ર તો પ્રિય હોય; પરન્તુ શ્રી ગોકુલ મેં કહા અધિક હૈ જે નેત્રવત્ પ્રિય કહે ?

તહાં કહત હૈં જે શ્રીગોકુલ મેં શ્રીસ્વામિનીજી અપુનો જૂથ લિયે બિરાજત હૈં, ઔર શ્રીયમુનાજી અપુનો જૂથ લિયે બિરાજત હૈં. સો કીર્તન મેં કહે હૈં-'શ્રીગોકુલ કે નિકટ બહત હો, લહરન કી છબી આવે.' તાતેં શ્રીયમુનાજી તો સર્વ લીલા મેં અંતરંગી. ઉનસોં મિલિકે સર્વ લીલા હોત હૈં. સો વે દોઉ સ્વરૂપકોં શ્રીઠાકુરજી જાનત હૈં જૈસે અપને નેત્રન કી રક્ષા પલક કરત હૈં, તૈસેં ઉન દોઉન કે ભાવ કી રક્ષા શ્રીઠાકુરજી કરત હૈં. તાતે 'શ્રીમદ્ગોકુલદૃક્તારા' યહ તીસરો નામ કહે.

અબ ચૌથો નામ કહત હૈં-(૪) શ્રીમદ્ગોકુલજીવનમ્. તાકો અર્થ યહ હૈ જે શ્રીગોકુલ કે જીવનપ્રાણ, શ્રીગોકુલ કે સુખદાયક શ્રીઠાકુરજી હૈં. કાહેતેં, 'શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા' મેં સબ ઠૌર યહી કહે હૈં જે 'જહાં મેરે ભક્ત રહત હૈં, તહાં મૈં સદૈવ રહત હોં.' તહાં તેં એક ક્ષણ હૂ બાહિર નાંહી રહત, તાતેં શ્રીગોકુલ મેં તો સબ ભક્તન કી ચૂડામણિ વ્રજભક્ત ઇત્યાદિક હૈં, તાતેં શ્રીઠાકુરજી કો જીવન હોય, યામેં કહા કહેનો ? ભક્ત કે જીવન શ્રીઠાકુરજી, શ્રીઠાકુરજી કે જીવન ભક્ત હૈ. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલજીવનમ્' યહ કહે.

યા પ્રકાર ચાર નામ કો નિરૂપણ ભયો. અબ દુસરો શ્લોક કહત હૈં-

શ્રીમદ્ગોકુલમાત્રેશઃ શ્રીમદ્ગોકુલપાલકઃ ।
શ્રીમદ્ગોકુલલીલબ્ધિઃ શ્રીમદ્ગોકુલસંશ્રયઃ ॥૨॥

અબ યહ નામ કહે- (૫) શ્રીમદ્ગોકુલમાત્રેશઃ । યા કો અર્થ યહ હૈ જે શ્રીગોકુલ મેં આશ્રયરૂપ પૂર્ણપુરુષોત્તમ હૈં, તિનકે આશ્રય સગરો જગત હૈ, યહ ભાવ કરિકે જે શ્રીગોકુલ કો આશ્રય કરત હૈ, તિનકોં કાલાદિક અનેક પ્રકાર કે ક્લેશ સો નાંહી હોત. કાહેતેં, શ્રીગોકુલ મૂલભૂત હૈ, જહાં શ્રીઠાકુરજી સદૈવ એકરસ લીલા કરત હૈં. ઐસે શ્રીગોકુલાધીશ કો આશ્રય કરનો, તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલમાત્રેશઃ' કહે.

અબ (૬) શ્રીમદ્‌ગોકુલપાલકઃ । યહ ષષ્ઠ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીઠાકુરજી શ્રીગોકુલ કે પાલક હૈં અથવા જો જીવ શ્રીગોકુલ કે આશ્રિત હૈં, તિન હૂ કો પાલન કરત હૈં. ઉનકે દુઃખ તેં આપ હૂ દુઃખ પાવત હૈં ઉનકે સુખ તેં આપ સુખ પાવત હૈં. ઔર શ્રીગોકુલ મેં ભક્ત હૈં, તિનકો શ્રીઠાકુરજી પાલન કરત હૈં. જહાં શ્રીઠાકુરજી ચરણકમલ ધરત હૈં, તહાં અત્યંત કોમલ નવનીત સમાન પૃથ્વી કરિ દેત હૈં. ઔર શ્રીઠાકુરજી કો જૈસો, જા સમય, મનોરથ હોત હૈ, તૈસો હી તહાં ફૂલ, ફલ, સામગ્રી નાના પ્રકાર કી સિદ્ધ કરિ દેત હૈં. ઔર જીવ માત્ર કી રક્ષા કરત હૈં. સો શ્રીભાગવત મેં કહે હૈં જો 'બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કે કર્તા હૈં, મહાદેવ સંહારકર્તા હૈં, ઔર વિષ્ણુ પાલનકર્તા હૈં,' તૈસે હી શ્રીગોકુલ અપને જીવ કે કોટિ કોટિ અપરાધ ક્ષમા કરિ ઉનકો પાલન કરત હૈ. તાતેં શ્રીગોકુલ ભગવત્સ્વરૂપ હી હૈં, તાતેં 'શ્રીમદ્‌ગોકુલપાલકઃ' કહે.

અબ આગેં કહત હૈં- (૭) શ્રીમદ્‌ગોકુલલીલાબ્ધિઃ । યહ સાતમેં નામ મેં ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ કે લીલાકર્તા, વિહારકર્તા શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ, જિનકી લીલા સર્વ અવતારન તેં અધિક હૈ. શ્રીપૂર્ણપુરષોત્તમ કી લીલા તેં કછુ હૂ અધિક નાંહીં. ઔર અવતાર મેં મર્યાદાસહિત લીલા કિયા હૈ, જૈસે શ્રીનૃસિંહજી પ્રગટ હોય કે પ્રહ્લાદ કી રક્ષા કિયે ઔર શ્રીરામચંદ્રજી પ્રગટ હોય કે રાવણાદિક દુષ્ટ મારિકે દેવતાન કી રક્ષા કિયે ઔર અયોધ્યાવાસીન કો મહા સુખ દિયે. એકપત્નીવ્રત વેદમર્યાદાસહિત લીલા કિયે. ઔર શ્રીગોકુલ મેં તો શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ પ્રગટ હોય કે અમર્યાદ લીલા કિયે, સાધન નાંહીં, ઐસે ગોપીજન કો સ્વરૂપાનંદ કો અનુભવ કરાયે હૈં. તાતેં શ્રીગોકુલ કે ઉપરાંત ઔર લીલાબ્ધિસમુદ્રવત્ અપાર લીલા-રસ હૈ. યહ નામકે ભાવ સોં 'શ્રીમદ્‌ગોકુલલીલાબ્ધિઃ' કહે.

અબ આઠમો નામ કહત હૈં- (૮) શ્રીમદ્‌ગોકુલસંશ્રયઃ । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ કો આશ્રય કરે, તિનકે મનકો જો સંદેહ નાના પ્રકાર કો હૈ-અવિશ્વાસ હૈ, તાકો દૂરિ કરિકે કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મોહ, મત્સર તાકો નાશ કરિકે, ભગવત્સંબંધ કરાવે. ઔર જહાં તાંઈ જીવ કો સંશય હૈ, તહાં તાંઈ કોટિન સાધન કરો, પરંતુ ફલ નાંહીં. કાહેતેં, અવિશ્વાસ આસુરાવેશ હૈ. સો આસુર કો ભગવત્સંબંધ ન હોય. તાતેં જહાં અવિશ્વાસ ભયો, તહાં તાકો કિયો સર્વ વૃથા હોય જાય. સો 'ભગવદ્‌ગીતા' મેં કહે હૈં- સંશયાત્મા વિનશ્યતિ । તાતેં સંશય છોડિ, શ્રીગોકુલ મેં શ્રીઠાકુરજી નિત્ય વિહાર કરત હૈં, યહ ભાવ સોં ભજન કરનો. તાતેં 'શ્રીમદ્‌ગોકુલસંશ્રયઃ' કહે

અબ તીસરો શ્લોક કહત હૈં-

શ્રીમદ્‌ગોકુલજીવાત્મા શ્રીમદ્‌ગોકુલમાનસઃ ।
શ્રીમદ્‌ગોકુલદુઃખઘ્નઃ શ્રીમદ્‌ગોકુલવીક્ષિતઃ ॥૩॥

અબ યહ નવમ નામ કહત હૈં જો (૯) શ્રીમદ્‌ગોકુલજીવાત્મા । તાકો અર્થ યહ હૈ જો જૈસે ઇંદ્રિયન કે પતિ પ્રાણ હૈં, તૈસે શ્રીગોકુલ ઇંદ્રિયરૂપ કે પ્રાણવત્ શ્રીઠાકુરજી હૈં. જૈસે આત્મા ઔર જીવ જો હૈં, તિનકે આશ્રય તેં દેહ, ઇંદ્રિય સબ હૈં. સો સબન કો મુખિયા હૈ. કાહેતેં, ઇંદ્રિય એકહોય જાય તો તા બિના નિર્વાહ હોય; ઔર જીવ દેહ

જો બાહિર હોય તો ઇદ્રિય આપુ હી તેં શિથિલ હોય જાય. સો જીવ કોં સુખ તો પરમાત્મા મેં, ઔર કહૂં નાંહીં. ઔર જહાં જાય તહાં દુઃખ-કલેશ પાવે. તૈસે હી ઔર જો પૃથ્વી પર તીર્થ હૈં, સો સર્વ શ્રીગોકુલકી ઇદ્રિય હૈં. તિન સબન કે (સબ તીર્થન કે) શિરોમનિ શ્રીગોકુલ હૈ, ઔર પરમાત્મા શ્રીઠાકુરજી. તાતેં શ્રીગોકુલ સબ તેં મુખ્ય હૈ. અક્ષર કો સ્વરૂપ હી હૈ. જામેં શ્રીઠાકુરજી બિરાજત હૈં. સો નારદજી ધ્રુવ સોં કહે હૈં જો 'તુમકો અતિ ઉત્તમ ઠૌર બતાવત હોં. ઔર ઠૌર તો અનેક કાલ મેં શ્રીઠાકુરજી પ્રસન્ન હોય; ઔર જો યહ મથુરામંડલ હૈ, તહાં થોરે હી કાલ મેં, થોરે હી સાધન મેં બડી સિદ્ધિ હોય હૈ. યહ શ્રીઠાકુરજી કો ઘર હૈ. તાતેં યહ ભાવ સોં અપને પ્રાનપ્રિય યહાં બિરાજત હૈં. ઐસો વિચારિકેં શ્રીગોકુલ મેં રહત હૈં, તિનકે સર્વ મનોરથ શ્રીઠાકુરજી સિદ્ધ કરત હૈં, તાતેં 'શ્રીમદ્‌ગોકુલજીવાત્મા' યહ નામ કહે.

ઔર હુ કહત હૈં-(૧૦) श्रीमद्गोकुलमानसः । તાકો અર્થ યહ હૈ જો શ્રીઠાકુરજી વ્યાપિ વૈકુંઠ સોં લીલા કરિવે કે લિયે શ્રીગોકુલ પધારે હૈં. અમરે વ્રજવાસી કી સ્તુતિ ઇદ્રાદિક, બ્રહ્માદિક, શિવાદિક કરત હૈં. ઔર યહાં કે વાસ કી વાંછના કરત હૈં જો 'હમ વ્રજ મેં વ્રજવાસી ન ભયે. શ્રીઠાકુરજી કે સંગ રહતે.'—ઐસે અત્યંત બડાઇ કરત હૈં. ઔર શ્રીગોકુલ મેં રહિકે મનકો સહન કરનો. ઔર જો જીવમાત્ર અપનો મન સબ ઠૌર સોં છુડાઈ કે એક શ્રીઠાકુરજી મેં લગાવે હૈં, તિનકો સબ રસાનુભવ હોયગો. કાહેતેં, જહાં-તાંઈ યહ મન અવિદ્યા કે ગુણ સોં મિશ્રિત હોય રહ્યો હૈ, તહાંતાંઇ દુષ્ટ દુર્બુદ્ધિ કરિ, દુષ્ટ ક્રિયા સબ કરત હૈ તહાંતાંઇ કછુ ભગવત્સંબંધ સૂઝત નાંહીં. તાહૂ મેં દુષ્ટ ક્રિયા તો નાંહીં છૂટત. ઔર મન મેં યહ વસ્તુ કો દુઃખ હૈ જો પ્રભુ મોકોં દુષ્ટ સ્વભાવ તે કબ નિવૃત્ત કરેંગે? ઐસે મનમેં પ્રભુ સોં વિજ્ઞપ્તિ કરે તો શ્રીઠાકુરજી અપની રક્ષા કે લિયે વ્રજમેં સદા હી બિરાજત હૈં. સો દુષ્ટ સ્વભાવ કોં છુડાઈ કેં સેવોપયોગી અલૌકિક દેહ કરિ સ્વરૂપાનુભવ કરાવત હૈં. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્‌ગોકુલમાનસ.'

અબ ઔર હુ નામ કહત હૈં-(૧૧) श्रीमद्गोकुलदुःखघ्नः । યહ નામ કો યહ ભાવ હૈ જો શ્રીઠાકુરજી શ્રીગોકુલ કે જિતને દુઃખ હૈં તિન સબન કે હર્તા હૈં. તથા શ્રીગોકુલ મેં જો વ્રજભક્ત હૈં, સો શ્રીઠાકુરજી તેં બિછુરે તેં અત્યંત દુઃખ કરિકેં સંતપ્ત હોત હૈં તિનકી આર્તિ દેખિકેં શ્રીઠાકુરજી ઉનસોં મિલિ કે સકલ દુઃખ કી નિવૃત્તિ કરત હૈં. અથવા વ્રજભક્તન કે વિરહ કરિકેં શ્રીઠાકુરજી દુઃખી હોત હૈં, તબ શ્રીગોકુલ ઇન દોઉન કો સંયોગ કરાય સંકેત સિદ્ધ કરિ સબ દુઃખ હરત હૈં. તાતેં શ્રીઠાકુરજી ઔર ભક્તન કો દુઃખહર્તા શ્રીગોકુલ હૈ. તાતેં જો કોઉ શ્રીગોકુલ મેં રહિકેં શ્રીઠાકુરજી કે મિલિવે કો દુઃખ કરત હૈં, તિનકોં શ્રીગોકુલ, શ્રીઠાકુરજી કો સંયોગ કરાવત હૈ.

યહ નામ મેં યહ જતાયે જો વિપ્રયોગ દુઃખ બિના સંયોગરસ કી પ્રાપ્તિ નાંહીં. ઔર શ્રીગોકુલ જીવ કે લૌકિક-અલૌકિક સબ હી સિદ્ધ કરત હૈ. જિનકોં લૌકિક દુઃખ હૈ, તિનકોં લૌકિક પ્રાપ્તિ હૈ. જિનકોં અલૌકિક દુઃખ હૈ, તિનકોં અલૌકિક પ્રાપ્તિ હૈ. સો શ્રીગોકુલ જીવમાત્ર કોં રંચક દુઃખ દેખિ નાંહીં સકત. તાતેં શ્રીઠાકુરજી કોં શ્રીગોકુલ અત્યંત પ્રિય હૈ. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્‌ગોકુલ-દુઃખઘ્નઃ'

અબ આગે નામ કહત હૈં-(૧૨) श्रीमद्गोकुलवीक्षितः । યહ નામ કો યહ અર્થ હૈ જો વીક્ષિતઃ નામ રક્ષિતઃ । ઔર વીક્ષિતઃ નામ દૃષ્ટિ. યાકો અર્થ યહ હૈ જો શ્રીગોકુલ ઊપર શ્રીઠાકુરજી કી કૃપાદૃષ્ટિ હૈ. શ્રીગોકુલ કી રક્ષા શ્રીઠાકુરજી કરત હૈં. ઔર શ્રીઠાકુરજી ગાય ચરાયવે કોં પધારત હૈં. અષ્ટપ્રહર પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ સબન કી રક્ષા શ્રીગોકુલ કરત હૈં. કાહેતેં, શ્રીયશોદાજી પૃથ્વી કો રૂપ હૈં. તિનકે ભીતર વ્રજ કો સંબંધ હૈ. સો યશોદાજી રૂપ હોય કેં વ્રજ કી ભૂમિ, શ્રીઠાકુરજી કી રક્ષા કરત હૈં. અગ્નિ તેં, જલતેં, વૃષભ તેં, સમયસમય મેં, ભૂખ મેં, પ્યાસ મેં અપને સર્વ દેહ કો સુખ છોડિકેં નિરંતર શ્રીઠાકુરજી કે સેવા-સુખ કોં બિચારનો. જો કરિકેં શ્રીઠાકુરજી પ્રસન્ન હોય કે અપનો માહાત્મ્ય જનાવે. યહ જતાયવેકે લિયે યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્‌ગોકુલવીક્ષિતઃ'.

યા પ્રકાર તીન શ્લોક કો નિરૂપણ ભયો. અબ ઔર હૂ કહત હૈં—

श्रीमद्गोकुलसौन्दर्यं श्रीमद्गोकुलसत्फलम् ।
श्रीमद्गोकुलगोप्राणः श्रीमद्गोकुलकामदः ॥ ४ ॥

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં-(૧૩) श्रीमद्गोकुलसौन्दर्यम् । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ કે શોભારૂપ-આભૂષણરૂપ શ્રીઠાકુરજી હૈં. શ્રીગોકુલ કી જિતની બડાઈ સ્તુતિ વેદ-પુરાણ-શાસ્ત્ર સબ કરત હૈં, સો શ્રીઠાકુરજી કે પધારેતેં કરત હૈં, ઔર શ્રીગોકુલ સહજ હી મેં સુંદર હૈ. જૈસે કોઊ સ્ત્રી બિનારૂપ કી હોય, તાકોં બહુત આભૂષણ-વસ્ત્ર પહેરાઈયે તો હૂ લોગ ભલો ન કહેં. કાહેતેં, વસ્ત્ર-આભૂષણ કી શોભા હૂ જાય. ઔર જો સ્ત્રી પરમસુંદર હૈ, વાકોં બહુત આભૂષણ ન હોય, તો હૂ શોભા દેય. તૈસે શ્રીગોકુલ સહજ હી મેં પરમ સુંદર હૈ. શ્રીયમુનાજી ઔર નાના પ્રકાર કે વૃક્ષસહિત પુલિન, તહાં પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ ભક્તન સહિત બિરાજત હૈં. સો શ્રીગોકુલ કો સૌંદર્ય જાનનો. તાતેં શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી સદા શ્રીગોકુલ મેં બિરાજત હૈં. 'સદા વ્રજ હી મેં કરત વિહાર'-યા પ્રકાર અનુભવ કરિકેં ભગવદીય ગાયે હૈં-'શ્રીગોકુલ જુગ જુગ રાજ કરો.' ઐસે હી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ શ્રીભાગવત કી ટીકા-'સુબોધિની' કરિકેં શ્રીગોકુલ કો સૌંદર્ય પ્રગટ કિયો. તાતેં શ્રીગોકુલ કી શોભા શ્રીઠાકુરજી તેં હૈ, ઔર શ્રીઠાકુરજી કી શોભા શ્રીગોકુલ તેં હૈ. સો યહ ભાવ તેં જાનનો જો શ્રીગોકુલ મેં શ્રીકાલિંદીજી કે તીર શ્રીઠાકુરજી વ્રજભક્તન કે સંગ નાના પ્રકારકી લીલા કરત હૈં. તા કરિકેં શ્રીઠાકુરજી અત્યંત શોભા દેત હૈં. સો વ્રજભક્તન કૈસે હૈં ? જિનકી ઉપમા કોં જુવતી જો સ્ત્રી, સો કોઊ નાંહી. સો ભગવદીય ગાયે હૈં-'સિય પ્રભૃતિ જેતી જગજુવતી, વારિ ફેરિ ડારોં તેરે રૂપ પર.' ઐસી શ્રીસ્વામિનીજી કે સંગ શ્રીઠાકુરજી હૂ અત્યંત શોભિત હૈં. સો શ્રીગોકુલ કી શોભા દેખિકેં લક્ષ્મીજી સહિત નારાયણ અપનો વૈકુંઠ છોડિ, વ્રજ કે વૃક્ષ વૃક્ષ પત્ર પત્ર મેં વ્યાપિ રહે હૈં. તાતેં યહાં કી શોભા કહિ ન જાય. દેવતાન કે લોગ સબ શ્રીગોકુલ કોં દેખિકેં લજ્જા કોં પાવત હૈં. ઔર જા દિન તેં શ્રીગોકુલ મેં ઠાકુરજી પધારે, તા દિન તેં ત્રૈલોક કી શોભા યહાં હી આય રહી હૈ. તા દિન તેં રંચક હૂ કાહૂ કો દુઃખ ન ભયો. કાહેતેં, ઘર ઘર મેં લક્ષ્મી કો વાસ ભયો. અપને પતિ પધારે જાનિ, લક્ષ્મી ને સબન કે અનુકૂલ સેવા કરી, નંદરાયજી અપનો ભંડાર સબ લુટાયો. ફેરિ જ્યોં કો ત્યોં સબ કો ભયો. ઐસે સગરે વ્રજ મેં જો શ્રીઠાકુરજી કે અનુકૂલ ભક્ત હતે, તિનકો ભયો. તાતેં શ્રીગોકુલ મેં ભૂષન શ્રીઠાકુરજી

એસો સગરો વજ હી ભાવાત્મક હૈ, પરમ સુંદર હૈ. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલસૌંદર્યમ્' યહ નામ કહે.

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં- શ્રીમદ્ગોકુલસત્ફલમ્ । યા નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રી ગોકુલ કે પતિ શ્રી ઠાકુરજી હૈં, સો સત્ફલ કો દાન કરત હૈં. અપને ચરણકમલ કો સંબંધ કરાવત હૈં. ઔર અન્ય દેવતા હૈં, સો ઉનકે આશ્રય તેં સત્ફલ નાંહીં હોત. જો ઉનકે લોક મેં રહત હૈં તિન હૂ કો માયા કે ગુણ સો મિલે હૈં. તાતેં ઉનકો શ્રીઠાકુરજી કો સંબંધ કરાવત નાંહી. તાતેં જો કોઉ સ્વર્ગલોક કી કામના કરિકેં યજ્ઞાદિક, તપાદિક, હોમાદિક કરત હૈં, અનેક સાધન કરત હૈં, સો હૂ પુણ્ય છીન ભયે પાછેં દેવતાન કે લોક મેં જાય હૈં. તહાં હૂ દુઃખ-કલેશ હૈં. સો હૂ પુણ્ય છીન ભયે પાછેં ફેરિ સંસાર મેં અવતાર હોયકેં માયા કે ગુણ સોં છૂટે નાંહી. ઔર શ્રી ગોકુલ કે આશ્રય તેં શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કો સંબંધ તબ હોય, જબ શ્રી આચાર્યજી ઔર શ્રી ગુસાંઈજી કે ચરણકમલ મેં ભાવ હોય. તબ હી યહ આશ્રય હોય. સો યહ સત્ફલ હૈ. જો શ્રીઠાકુરજી કે પ્રાગટય ભયે પાછેં કબ હૂ યહ સંસાર કો દુઃખ, માયા કે ગુણ પરસ ન કરેં. તાતેં યહ નામ મેં યહ ફલ કહેં જો શ્રીગોકુલ કે સંબંધ તેં શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ ફલરૂપ હૈં, તિનકી લીલા કો અનુભવ હોય. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલસત્ફલમ્' કહે.

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં- (૧૫) શ્રીમદ્ગોકુલગોપ્રાણઃ । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીઠાકુરજી શ્રીગોકુલ કે પ્રાણ હૈં. કાહેતેં, 'ગો' નામ ગાય કો, સો ગાયન કે રક્ષક શ્રીઠાકુરજી હૈં. ગાય પ્રાણપ્રિય હૈં. ગાયન કી સેવા તેં શ્રીઠાકુરજી અત્યંત હી બેગિ પ્રસન્ન હોત હૈં. ઐસી ગાય શ્રીગોકુલ મેં બહુત હી સુખ પાવત હૈં. ઔર 'ગો' નામ ઇંદ્રિયન કો પ્રાણ પ્રિય હૈ, કાહેતેં, પ્રાણ બિના ઇંદ્રિયન મેં ચૈતન્ય નાંહી. પ્રાણ-આશ્રય ઇંદ્રિયન કો હૈ. સો જૈસે ઇંદ્રિયન હૈ, ઇંદ્રિયન કે આશ્રય પ્રાણ નાંહી. તૈસે હી શ્રીઠાકુરજી કે આશ્રય સગરો શ્રીગોકુલ, ગાય, વજ હૈ સબન કે પ્રાણ આપુ હી હૈં. ઔર 'ગો' નામ પૃથ્વી કો હૈ. સો પૃથ્વીરૂપ શ્રીયશોદાજી હૂ હૈં. તિન હૂ કે પ્રાણપ્રિય શ્રીઠાકુરજી હૈં. અપને પ્રાણ હૂ તેં અધિક સ્નેહ શ્રીયશોદાજી કો શ્રીઠાકુરજી મેં હૈં. ઘર મેં જો જો પદાર્થ હૈં, તિન સબન કોં શ્રીઠાકુરજી મેં વિનયોગ કરત હૈં. ઔર 'ગો' નામ બ્રાહ્મણ હૂ કો હૈ. સો બ્રાહ્મણ તિનકોં કહિયે જો બ્રહ્મ કો દેખે-જાને, ઉન હી કા આશ્રય કરે. ઔર શ્રીગોકુલ મેં તો પૂર્ણપુરુષોત્તમ સો બિરાજત હૈં. તાતેં બ્રાહ્મણ હૂ કો હૈ આશ્રય યહી હૈ. તાતેં પ્રાણીમાત્ર કે જીવનપ્રાણ શ્રીઠાકુરજી હૈં. સો શ્રીગોકુલ કે આશ્રય બિના શ્રીઠાકુરજી કો આશ્રય ન હોય. ઔર 'ગો' નામ અક્ષર હૂ કો હૈ જહાં શ્રીઠાકુરજી બિરાજત હૈં. ઐસો અક્ષર હૂ ભક્ત હૈ. જિતને ભક્ત હૈં તિન સબન કો નામ 'ગો' કહિયે. તાતેં ભગવદીય કે હૃદય મેં સદૈવ શ્રીઠાકુરજી બિરાજત હૈં. ભક્તન કે પ્રાણ હૈં. તાતેં ભગવદીય કી સેવા અપને પ્રાણ જાનિકેં કરે તો શ્રીઠાકુરજી કી પ્રાપ્તિ હોય સો ભક્તશિરોમનિ વજ-ભક્ત હૈં. જિનકે જીવનપ્રાણ એક શ્રીકૃષ્ણ હી હૈં. સો વજભક્તન કે ભાવ સોં સેવા કરે, ઔર વજભક્તન કે ચરણકમલ કો આશ્રય કરે તો સર્વાનુભવ હોય. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલગોપ્રાણઃ'

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં-(૧૬) શ્રીમદ્ગોકુલકામદઃ । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ કે સર્વ મનોરથ પૂર્ણકર્તા કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ શ્રીઠાકુરજી હૈં. ઔર કોઉ કહે

જો કામધેનુ હૈ, કલ્પવૃક્ષ હૈ, ચિંતામણિ હૈ, સો હૂ મનોરથ પૂરન કરત હૈં. તહાં કહત હૈં જો યે લૌકિક કામના પૂર્ણકર્તા હૈં. તાકે પાયે તેં અત્યંત દુઃખ હોય. કાહેતેં, દેવલોક મેં ઇંદ્ર જહાં રહત હૈ, તહાં કામધેનુ હૂ હૈ, કલ્પવૃક્ષ હૂ હૈ, ઔર અમૃતપાન હૂ કરત હૈ. પરંતુ અપને રાજ્ય કે લિયે અત્યંત દુઃખી હૈ. સો શ્રીભાગવત મેં પ્રસિદ્ધ હૈ. રાક્ષસ કે ભય કરિ ઇંદ્ર પુર છોડિ, પહાડ કી કંદરા મેં જાય છિપત હૈ. તાતેં ઇનકે પાયે તેં નિર્ભય નાંહીં હોત. ઔર શ્રીભાગવત મેં જહાં સ્યમંતમણિ કો પ્રસંગ હૈ, તહાં મણિ કે લોભ સોં શ્રીઠાકુરજી સોં ભાવ છૂટ્યો. તબ શ્રીઠાકુરજી સંદેહ છુડાયે હૈં. તાતેં યે (કલ્પવૃક્ષ-ચિંતામણિ આદિ) જો કામના પૂરન કરત હૈં, તામેં અનેક દુઃખ હૈં. ભગવત્સંબંધ છૂટે. ઔર શ્રીગોકુલ કે કામધેનુ, ચિંતામણિ, સુરતરુ સર્વ મનોરથ પૂર્ણકર્તા શ્રીઠાકુરજી હૈં. જિનકે મિલે તેં સકલ ત્રય તાપ દૂરિ હોત હૈં; સ્વરૂપાનંદ, અમૃત તાકો પાન હોત હૈં. સદા અમર હોય, તાકોં દુઃખ કલેશ કબ હૂ ન હોય સો શ્રીગોકુલ મેં ઐસે ચિંતામણિ કો આશ્રય કરે તો નિર્ભય હોય, સર્વ મનોરથ પૂરન હોય. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલકામદઃ'

श्रीमद्गोकुलराकेशः श्रीमद्गोकुलतारकः ।
श्रीमद्गोकुलपद्मालिः श्रीमद्गोकुलसंस्तुतः ॥२॥

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં- (૧૭) श्रीमद्गोकुलराकेशः । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો 'રાકેશ' નામ ચંદ્રમા કો હૈ. સો ચંદ્રમા મેં યહ ગુણ હૈ જો દિવસ મેં સૂર્ય સર્વ રસન કો સોખત હૈ, સો ચંદ્રમા અમૃત કી વૃષ્ટિ કરિકે સર્વ વનસ્પતિ કો પોષત હૈ; સીતલ કરત હૈ. તાપ કી નિવૃત્તિ કરત હૈ-ઇત્યાદિક ગુણ લૌકિક ચંદ્રમા મેં હૈં, ઔર શ્રીગોકુલ કે ચંદ્રમા શ્રીઠાકુરજી હૈં. સો અલૌકિક ચંદ્રમા હૈ. સો વ્રજ વિરહ-તાપ સોં સંતપ્ત હોત હૈ. તબ શ્રીઠાકુરજી ચંદ્રમારૂપ અપને અધરામૃત કો પાન કરાય સીતલ કરત હૈં. વિરહ-તાપ દૂરિ કરત હૈં. ઔર ત્રયતાપ કરિકે જરત ભયે જીવ દુઃખી, સો શ્રીગોકુલ કે ચંદ્રમા કો આશ્રય કરત હૈં, તિનકે સકલ તાપ દૂરિ હોત હૈ, ભગવદ્રસ કો સંબંધ હોત હૈ ઔર લૌકિક ચંદ્રમા કી કલા છીન હોત હૈ, શાપિત હૈ. શિશુમાર ચક્ર કે આધીન જાકી ગતિ હૈ. જિતનો પ્રમાન હૈ, તિતનો હી ચલૈ. અમાવસ કે દિન પ્રકાશ નાંહીં. યહ લૌકિક ચંદ્રમા મેં અનેક દોષ હૈં, સો શ્રીગોકુલ કે ચંદ્રમા મેં નાંહીં. યહાં તો સબ ગુણ હી હૈં. જિનકો એકરસ પ્રકાસ ભયે પાછેં ફેરિ સંસાર તાપ કબહૂ ન હોય. કાલાદિક કે નિયામક હૈં. અખંડ વ્રજભક્તન કે સંગ લીલા કરત હૈં. શ્રીગોકુલ ભૂમિરૂપ જો નભ, તહાં સ્થિત હૈં ઔર ચંદ્રમા, કુમુદિની કો સુખદાયી હૈ, તૈસે નંદ, યશોદાજી, સખા, સર્વ વ્રજભક્ત, ગાય, આદિ કુમુદિની, તિનકે પ્રકાશકર્તા રૂપ હૈં. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલરાકેશઃ'

અબ ઔર હૂ કહત હૈં-(૧૮) श्रीमद्गोकुलतारकः । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ મેં જો પૂર્ણપુરુષોત્તમ હૈં, તિનકે ગુણ-મહિમા સત્કર્મ કે આવે નાંહીં, શ્રીગોકુલ હી મહિમા અપને મન કરિકે જનિવે મેં આવે નાંહીં. દેખિયે તો શોભા કો પાર નાંહીં. સુનિયે તો માહાત્મ્ય કો પાર નાંહીં. સો 'પદ્મપુરાણ' મેં શ્રીભગવાન કહે હૈં જો શ્રીગોકુલ

મુખ, લક્ષ્મીનારાયણ સદા કહત હૈં, ઔર પાર નાંહીં પાવત. ઔર 'વારાહપુરાણ' મેં ...જી પૃથ્વી સોં સગરે વ્રજ કો માહાત્મ્ય કહે. પાછેં કહે જો શ્રીગોકુલ કી લીલા ...ે મેં મેરો સામર્થ્ય નાંહીં. બુદ્ધિઅનુસાર મેં કહ્યો. તાતેં શ્રીગોકુલ કી લીલા તકૈં ...ાવે નાંહીં. ઔર જો કોઊ દૂસરે દેશ મેં રહિકેં શ્રીગોકુલ કી લીલા ચિંતન કરત ભાવસહિત વિરહ કરત હૈ, તિનકોં શ્રીઠાકુરજી સંસારસિંધુ તેં તારિકેં, ન્યારે કરિ, ...ને સ્વન રાખિ, લીલારસ કો અનુભવ કરાવત હૈં. જૈસે અગ્નિકુમારિકા કો ...ંપુષે તબ કે સંગભાવ ભયો, તબ ઉનકે અનેક પ્રતિબંધ દૂરિ કરિકેં 'રાસપંચાધ્યાયી' ... અનુસાર ઇનકે મનોરથ પૂરન કિયે. તૈસે હી શ્રીઠાકુરજી કો ભાવ જામેં હોય, ...ે મનોરથ સર્વથા પૂરન કરેં. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલતારકઃ'

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં-(૧૯) श्रीमद्गोकुलपद्मालिः । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ શ્રીગોકુલ કમલરૂપ હૈ. શ્રીઠાકુરજી ભ્રમરરૂપ હૈ.યકેં સર્વરસકો ભોગ કરત હૈં. ...ે કમલ કો યહ સ્વભાવ હૈ જો સૂર્ય કે દેખે તેં પ્રફુલ્લિત હોત હૈ ઔર કમલ સદા ...ે મેં હી રહે, તૈસે હી શ્રીગોકુલ હૈ સો રસરૂપ જલ હૈ, મહા અલૌકિક ભગવદ્રસરૂપ, ...ા હૂ સૂખે નાંહીં. તામેં નાનાપ્રકાર કે ભાવાત્મક વ્રજભક્ત રહત હૈં, જૈસે નંદ, ...દાજી. રૂઢ ગોપ, ગોપીજન પુત્રભાવમગ્ન રહત હૈં, સખા મિત્રભાવ કરિકેં અપને ...ી હી જો જાનત હૈં, સો સખ્યભાવ મેં મગ્ન હૈં. ઔર વ્રજભક્તન કોં દોય ભાવ હૈં- સંયોગાત્મક એક વિપ્રયોગાત્મક. કાહેતેં, પ્રથમ વિપ્રયોગ ભયો તાતેં સંયોગરસ ...િદ્ધિ ભઈ. યા પ્રકાર ગોપીજન કો પતિભાવ, સો હી નાનાપ્રકાર કે કમલ હૈં. તિનકે ...ભાવ કે લોભી શ્રીઠાકુરજી અનેક ભ્રમર હોય સબન કે રસ કો પાન કરત હૈં. નંદ- ...દાજી કોં બાલસ્વરૂપ સોં સુખ દેત હૈં, સખાન કોં અનેક સુખ ગોચારન લીલા ...ં દેત હૈં. વ્રજભક્તજન સંગ રાસાદિક લીલા કરિકેં ષોડશ વર્ષ કે તરુન હોય કેં ...ે મનોરથ પૂરન કિયે. ઐસે અલૌકિક જલ, તામેં ઐસે અલૌકિક નાનાપ્રકાર કે કમલ ...તહાં વ્રજભક્ત ઐસે અલૌકિક ભ્રમર હૈં, તાતેં શ્રીગોકુલ અલૌકિક હૈં, તાતેં યહ ...ામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલપદ્માલિઃ'

અબ ઔર હૂ નામ કહત હૈં-(૨૦) श्रीमद्गोकुलसंस्तुतः । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ શ્રીઠાકુરજી કે સંગ મિલે હી શ્રીગોકુલ કી સ્તુતિ હૈ. સો શ્રીઠાકુરજી કોં બહુત હી ...ય હૈ. કાહેતેં, ભક્તસહિત શ્રીઠાકુરજી કી સ્તુતિ હૈ, સો શ્રીઠાકુરજી કોં બહુત હી પ્રિય સો નામાવલી મેં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ ભક્તસંબંધી નામ કહે હૈં-નંદનંદન, ...શોદાનંદન, ગોપીજનવલ્લભ, વ્રજનાથ. ઐસે ભક્તસહિત સ્તુતિ તેં ભક્ત કી કાંનિ ...ેં પ્રભુ બેગિ હી કૃપા કરત હૈં. સો ભાગવત મેં પ્રસિદ્ધ હી હૈ. દેવસ્તુતિ મેં, બ્રહ્મસ્તુતિ વેદસ્તુતિ મેં. ઔર સબન સોં મિલિ વ્રજસંબંધી સ્તુતિ હૈ કાહેતેં, શ્રીઠાકુરજી ...ભક્તન કે રસ મેં મગ્ન હૈં. સો જબ વ્રજભક્તન કે સંબંધ સહિત શ્રીઠાકુરજી કી ...તિ કરેં, તબ શ્રીઠાકુરજી બહુત પ્રસન્ન હોય, જો મેરે ભક્તન કે નામ લેત હૈં. તાતેં ...ે નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલસંસ્તુતઃ'

યા પ્રકાર પાંચ શ્લોક કો નિરૂપણ ભયો. અબ ઔર હૂ કહત હૈં-

श्रीमद्गोकुलसंगीतः श्रीमद्गोकुललास्यकृत् ।
श्रीमद्गोकुलभावात्मा श्रीमद्गोकुलपोषकः ॥८॥

અબ ઔર હૂ નામ કહત હેં-(૨૧) श्रीमद्गोकुलसंगीतः । યહ નામ મેં યહ હે જો સુંદર ગીત સો હી હે, જામેં શ્રીગોકુલ કો સંબંધ હે. સો સંબંધ કહા ? કો લીલા વિના ઔર ગાવત હે. સો કૈસે બોલત હેં ? જૈસે દાદુર અજ્ઞાન કરિકેં હેં. કાહેતેં, શ્રીગોકુલ કી લીલા પ્રસિદ્ધ હે, શ્રીભાગવત આદિ જામેં શ્રીગોકુલ કો હે. જાકે ગાન સોં, શ્રવન સોં કોટન કોટિ જીવન કો ઉદ્ધાર ભયો એસો પદાર્થ પ્ર પરંતુ કૃપા અનુગ્રહ બિના કહાં તે સિદ્ધ હોય ? જબ પુષ્ટિમાર્ગ મેં સરન ભગવદીય કો સંગ હોય, તબ શ્રીગોકુલ કી લીલા કો અનુભવ હોય. તાતેં સાંચો યહી હે જો અષ્ટછાપ, ચૌરાસી વૈષ્ણવ, પુષ્ટિલીલા કોં ગાયે હેં. એસો ઉત્તમ ર તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલસંગીતઃ'

અબ ઔર હૂ કહત હેં-(૨૨) श्रीमद्गोकुललास्यकृत् । યહ નામ કો યહ ભાવ 'લાસ્ય' નામ ગીત વાજિંત્રયુક્ત અત્યંત કોમલ સ્નેહભરિત નૃત્ય કો હે જૈસે જ મીન કોં સહજ સ્નેહ હે જલ બિના મીન એક ક્ષણ હૂ રહિ સકત નાંહીં, તૈસે શ્રીગોકુલ બિના શ્રી ઠાકુરજી એક ક્ષણ હૂ ઔર ઠૌર નાંહીં રહત. ગોકુલ મેં સ્ને નૃત્ય કિયો હી કરત. ઔર અપને ભકતન કોં હૂ શ્રીઠાકુરજી યહી શિક્ષા કરત હેં 'શ્રીગોકુલ મેં સ્નેહ કરો, તબ મેરી પ્રાપ્તિ હોયગી.' કાહેતેં, જહાં શ્રુતિ હૂ મોહિત શ્રીઠાકુરજી સોં બિનતી કિયે. તબ શ્રીઠાકુરજી યહી આજ્ઞા દિયે જો 'જબ મેં વ્રજ મેં હોઊં', તહાં મેરે શૃંગારરસયુક્ત સ્વરૂપ કો અનુભવ હોયગો.' ઔર અગ્નિકુ શ્રીઠાકુરજી યહ આજ્ઞા દિયે જો 'વ્રજ હી મેં તુમ્હારો યહ મનોરથ સિદ્ધ હોયગો. પૂર્ણપુરુષોત્તમ કો પ્રાગટ્ય હોયગો.' યા પ્રકાર કરિકેં સબન કોં શૃંગારરસ શ્રીપૂર્ણપુરુ કે અનુભવ કે ઉપાય બતાયો. જો વ્રજભકત કે ભાવ વિના યહ રસ કી પ્રાપ્તિ તાતેં યહ નામ કહે- શ્રીમદ્ગોકુલલાસ્યકૃત.'

અબ ઔર હૂ કહત હેં-(૨૩) श्रीमद्गोकुलजीवात्मा । યહ નામ મેં યહ ભાવ શ્રીગોકુલ કો ભાવાત્મક સ્વરૂપ હે વાકે ભાવ સોં ભજન કરે તો શ્રીપૂર્ણપુરુષો સંબંધ હોય. જો સદા વ્રજ કે હૃદય મેં બિરાજત હે, સો સ્વરૂપ મહારસરૂપ હે. રસ પાત્ર વિના ન રહે, તાતેં જબ મથુરા તેં યહ સ્વરૂપ આયો, વાકે ભીતર સ્વપરૂ રહ્યો. પાછેં અક્રૂરસંગ મથુરા કો સ્વરૂપ પધાર્યો, તબ વ્રજ કો સ્વરૂપ તો મેં રહ્યો. પરંતુ રસરૂપ સ્વરૂપ પાત્ર વિના ન રહે તાતેં યા સ્વરૂપ કે પાત્ર તો હેં, તાતેં વ્રજભકતન કે હૃદય મેં રહ્યો. કાહેતેં, જૈસે વ્રજભકતન કો સ્વરૂપ ભાવા તૈસે હી શ્રીઠાકુરજી કે સંબંધ તેં વ્રજભકતન હૂ કો સ્વરૂપ રસાત્મક હે. તાતેં મિલિ કેં વ્રજ મેં સદા હી વ્રજ કે જીવાત્મા હોય કે સ્થિત હેં. સોં જાકાં જબ વ્રજ કે ભાવસહિત ભાવના હોય, તબ વા સ્વરૂપ કો અનુભવ હોય. જૈસે પુષ્ટિમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ વ્રજભકતન કે ભાવ સોં સેવા કી રીતિ પ્રગટ કરી હે, તા શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કી પ્રાપ્તિ હોય. તાતેં વ્રજભકત કી ભાવના સોં ભજન કરનો. 'શ્રીમદ્ગોકુલજીવાત્મા' યહ નામ કહે.

ઔર હૂ કહત હૈં-(૨૪) શ્રીમદ્‌ગોકુલપોષકઃ! યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો કે પોષક શ્રીઠાકુરજી હૈં. જૈસે માતાપિતા પુત્ર કો પોષણ કરત હૈં. કાહેતેં, મેં શ્રીનંદરાયજી કી ગાય રહત હૈં. સો શ્રીઠાકુરજી કોં અદ્ભુત હી પ્રિય હૈં. ઉનકોં હસ્ત સોં પોંછત હૈં. ભૂખી ન રહેં, વાકો ધ્યાન રાખત હૈં. અપને શ્રીહસ્ત સોં હૈં. વેણુ ધ્વનયકેં તા દ્વારા અમૃતરસપાન કરાય પોષત હૈં. ઔર શ્રીગોકુલ મેં રહત હૈં, સો અપને ઘર ગુરુજન કી લાજ કરિકેં વિરહ સોં જન્મ જન્મ સંતપ્ત તબ કાહૂ મિસ કરિકેં શ્રીઠાકુરજી ઉઠકે ઘર પધારિ, નેત્ર હી મેં મંદહાસ્ય કરિ, અનેક ભાવ કરિ એતાદૃશ ભક્તન કે પ્રાણ કે પોષક હૈં. ઔર વ્રજ મેં જો અનુગૃહીત હૈં, તિનકોં સર્વ પ્રકાર સોં પોષત હૈં. સો 'ભક્તિવર્દ્ધિની' ગ્રંથ મેં શ્રીજી મહાપ્રભુ કહે હૈં-

"बाधसंभावनायां तु नैकान्ते वास इष्यते ।
हरिस्तु सर्वतो रक्षां करिष्यति, न संशयः" ।

કહેતેં, કોઉ જીવબુદ્ધિ સોં દ્વેષ કરત હૈ, અથવા શ્રીઠાકુરજી કોં કોઉ જાનત નાંહીં, કો પોષન કરત હૈં. તો જો જીવ શ્રીઠાકુરજી કો આશ્રય કરિકેં રહે હૈં, તિનકોં યા પોષન કરે હી કરે. તાતેં યહ નામ કહે-શ્રીમદ્‌ગોકુલપોષકઃ'

યા પ્રકાર છે શ્લોક કો નિરૂપણ ભયો. અબ ઔર હૂ કહત હૈં-

श्रीमद्‌गोकुलहृत्स्थानं श्रीमद्‌गोकुलसंवृतः ।
श्रीमद्‌गोकुलहृत्पुष्टः श्रीमद्‌गोकुलमोदितः ॥७॥

અબ (૨૫) શ્રીમદ્‌ગોકુલહૃત્સ્થાનમ્। યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો શ્રીગોકુલ કૈસો હૈ? જી કે હૃદયસ્થાન હી હૈ. તાતેં શ્રીગોવર્દ્ધન, શ્રીયમુનાજી, વ્રજભૂમિ, વૃક્ષ સર્વ સ્વરૂપ હી હૈં. કાહેતેં, બ્રહ્મા કોં આજ્ઞા દેકેં બ્રહ્મા દ્વારા સૃષ્ટિ પ્રગટ કરી હૈ. સો ભાગવત તૃતીયસ્કંધ' મેં પ્રસિદ્ધ હી હૈ. ઔર વ્રજ કી સામગ્રી સબ શ્રીઠાકુરજી કે હૃદય ટી હૈં. કાહેતેં, લીલાસૃષ્ટિ કી સામગ્રી મેં શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કે મન હરિ દૂસરો પ્રગટ ભયો રસરૂપ, તિનતેં અનેક સ્વરૂપ લીલામધ્યપાતી પ્રગટે. સો વ્રજ મેં લા હૈ. તાતેં યહ નામ કહે 'શ્રીમદ્‌ગોકુલહૃત્સ્થાનમ્'

અબ ઔર હૂ કહત હૈં-(૨૬) શ્રીમદ્‌ગોકુલસંવૃતઃ । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો જી શ્રીગોકુલ હી કે સંબંધી લીલાકે વશ હૈં. જો વાતો કરત હૈં સો શ્રીગોકુલ કી, કે સમુદ્ર મેં હૈં જો ઔર કછૂ જાનત નાંહીં. ઔર આપ 'રાસપંચાધ્યાયી' મેં જો 'મેરો પ્રાગટય તુમ્હારે લિયે હૈ, ઔર કારણ નાંહીં.' તાતેં શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ જી વ્રજભક્તન તેં વેષ્ટિત હોય રહે હૈં, ઔર વ્રજભક્તનકે ભોગનીય હૈં. તાતેં જૈસો વ્રજભક્તન કો ભાવ હૈ, તાહી પ્રકાર સોં તૈસો હી મનોરથ શ્રીઠાકુરજી પૂર્ણ કરત તેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્‌ગોકુલસંવૃતઃ'

અબ ઔર હૂ કહત હૈં-(૨૭) શ્રીમદ્‌ગોકુલહૃત્પુષ્ટઃ! યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો ત મેં શ્રીપુરુષોત્તમ બિરાજત હૈં, શ્રીનંદ-યશોદાજીકે ઘર મેં. કાહેતેં, જા શ્રીયશોદાજી કોં માયા પ્રગટ ભઈ હૈ, સો શ્રીઠાકુરજી કે પ્રગટ ભયે ઉપરાંત હોય

થઈ પાછે. તાતેં યહ જાનનો જો માયા અકેલી ન ભઈ; શ્રીઠાકુરજીસહિત પ્રગટ
તહાં કોઊ કહે જો ક્યોં જાનિયે? તહાં કહત હૈં જો અકેલી માયા પ્રગટ ભઈ હોતી
માયા કો ઉપજાયો દુખ શ્રીયશોદાજી કે સ્તન મેં હોતો, સો શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ ક્યોં અં
કરતે? ઔર શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કો દર્શન જીવ કોં નાંહીં હોતો. કાહેતેં, જીવકોં મા
હૈ. જિતની માયા શ્રીઠાકુરજી દૂરિ કરે, તિતનો દર્શન હોય. વ્રજ મેં જાકોં જૈસો
ભયો, તિનકોં તૈસો હી દર્શન ભયો. તાતેં વ્રજ કોં યહ ભાવ ભયો જો પુષ્ટિપુરુ
હૈં, ઇન હી તેં હમારે મનોરથ સિદ્ધ હોયેંગે. સો પુષ્ટિલીલા કરિ. સ્વરૂપાનંદ કો અ
વ્રજભક્તન કોં કરાયો. તાહી તેં શ્રીઆચાર્યજી કે ઘર કી રીત કો ચલાયો. પ્રગટ
મેં હૈ મર્યાદાસહિત, તાકે ભીતર પુષ્ટિમાર્ગ-વ્રજભક્તન કી રીતિ-ભાવના સો પ્રગટ
હૈ. તાતેં ભગવદીય ગાયે હૈં-'ભક્તિ શ્રીગોકુલ તેં પ્રગટ ભઈ.' તાતેં શ્રીગોકુલ કે
વિના પુષ્ટિભક્તિ ન હોય. શ્રીગુસાંઈજી કો વચન હૈ-

> सदा सर्वात्मना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वरः ।
> स्मर्तव्यो गोपिकावृन्दे क्रीडन् वृन्दावने स्थितः ॥

ઔર શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ કહે હૈં—

> अतः सर्वात्मना शश्वद् गोकुलेश्वरपादयोः ।
> स्मरणं भजनं चापि न त्याज्यमिति मे मतिः ॥

ऐसे પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીગોકુલ કે ઈશ્વર સદા વિહાર કરત હૈં. તિનહી તેં
રસ કો અનુભવ હોયગો. તાતેં 'શ્રીમદ્ગોકુલહૃત્પુષ્ટ:' કહે.

અબ કહત હૈં-(૨૮) श्रीमद्गोकुलमोदितः । યહ નામ મેં યહ ભાવ કહે જો શ્રીગો
કે આનંદદાતા શ્રીઠાકુરજી હૈં. જા દિન તેં શ્રીઠાકુરજી વ્યાપિવૈકુંઠ તેં વ્રજ મેં પ
સો અનેક કાલકે મનોરથ ભક્તન કે પૂર્ણ ભયે. વ્રજભક્તન કો તાપ દૂરિ ભયો.
અપને જન્મ કો સાર્થક જાનિ તાપ નિવૃત્ત કરત હૈં. તા દિન તેં વ્રજ મેં ઘર ઘર
કે ઉત્સવ આનંદ ભયો. શ્રીગોકુલ મેં શ્રીયમુનાજી અત્યંત પ્રફુલ્લિત હોય રસકી
બહાવત હૈં. ઔર ગાયન કોં અત્યંત આનંદ ભયો, દૂધરસ બહુત બઢ્યો. ગ્વાલ
શૃંગાર કરિકેં કાંવરિ ભરિ ભરિકેં શ્રીઠાકુરજી કે દર્શન કરન આવત હૈં. ઔર વ્રજ
આનંદ મેં મગ્ન હોય, ગૃહાદિક બંધન તોડિકેં, મંગલ સાજ સિદ્ધ કરિકેં આયે
કે પાસ આયકેં શ્રીઠાકુરજીકે દર્શન કિયે. તાહી સમય મેં સર્વ હૃદય કો ભાવ
તાતેં અત્યંત આનંદ પાયે. ઐસે શ્રીઠાકુરજી ઘર ઘર આનંદ શ્રીગોકુલ મેં દેત હૈં.
યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલમોદિત:'

ઐસે સાત શ્લોક કો નિરૂપણ ભયો. અબ આઠમો શ્લોક કહત હૈં—

> श्रीमद्गोकुलगोपीशः श्रीमद्गोकुललालितः ।
> श्रीमद्गोकुलभोग्यश्रीः श्रीमद्गोकुलसर्वकृत् ॥ ८ ॥

અબ ઔર દુ નામ કહત હૈં-(૨૯) श्रीमद्गोकुलगोपीशः । યહ નામ મેં યહ
જો શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીગોકુલ કે ઔર ગોપીજન કે 'ઈશ' હૈં, નામ પતિ હૈં.
શ્રીગોકુલ મેં અત્યંત સુખ દિયે, જૈસે સ્ત્રી કોં ઉત્તમ પતિ કરિકેં સુખ દે. ઔર

મનુષ્ય હૈં, જગત મેં હૈં; પરન્તુ શ્રી કોં કછૂ સુખ નાંહીં. તૈસે હી શ્રીગોકુલ બિના શ્રીઠાકુરજી હૈં. કાહેતેં જહાંતાંઇ વ્યાપિવૈકુંઠ તેં શ્રીઠાકુરજી શ્રીગોકુલ મેં નાંહી પધારે હતે, તહાંતાંઇ અપનો માહાત્મ્યપ્રકાશ શ્રીગોકુલ ને ન જતાયો. સો યહ પતિવ્રતા ધર્મ હૈ જો અપની સુંદરતા, ચતુરાઈ, અભિપ્રાય હૈ સો અપને પતિ કે હી સંમુખ પ્રસિદ્ધ કરિ દેત હૈ. ઔર નાના પ્રકાર કે કુંજસંકેત, શ્રીઠાકુરજી ઔર વ્રજભક્તન કે હોત હૈં. જહાં જૈસી લીલા, તા લીલા કે અનુસાર હોય. શ્રીગોકુલ, શ્રીઠાકુરજી કોં અત્યંત અનુકૂલ હૈ. તાતેં વ્રજભક્તન કો, શ્રીઠાકુરજી કો અત્યંત પ્રિય હૈ. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલગોપીશ.'

અબ (૨૦) श्रीमद्गोकुललालितः । યહ નામ મેં યહ હૈ જો જા રીત સોં શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકુરજી કો લાલન-પાલન કરે હૈં, વા હી રીત સો શ્રીગોકુલ કો લાલન-પાલન આપ શ્રીઠાકુરજી કરે હૈં. કંસ દ્વારા પ્રેરિત અસુરન કે ઉપદ્રવ કે શાન્તકર્તા ઔર શ્રીગોકુલ કે રક્ષકર્તા આપ હી હૈં, ઔર ષટ્ ઋતુન કોં ભી અપને આધીન રખે હૈં. શ્રીપ્રભુન કી ઇચ્છા અનુસાર સબ ઋતુ આપ કે અનુકૂલ હોય હૈં. વર્ષા, શરદ, હેમંત, શિશિર, વસંત ઔર ગ્રીષ્મ આદિ ષટ્ ઋતુ શ્રીપ્રભુન કે આધીન હોયકેં અપને અંગોપાંગ પ્રફુલ્લિત કરે હૈં. 'રાસપંચાધ્યાયી' મેં ચંદ્ર કી કલા પૂર્ણ રીત સો પ્રફુલ્લિત હુઈ હૈ ઔર શરદઋતુ પ્રગટ ભઈ હૈ. ચંદ્ર, ભગવદ્ભાવી ભયો હૈ. શ્રીગોકુલ, વ્રજ, શ્રીયમુનાજી, વન-ઉપવન સબ આનંદમય ભયે હૈં. સમસ્ત વ્રજસાહિત્ય શ્રીપ્રભુન કે અનુકૂલ ભયે હૈં. જબ શ્રીઠાકુરજી ક્રીડા કરિવે કોં શ્રીયમુનાજી કે તીર પેં પાંઉધારે હૈં. તબ વ્રજવસુંધરા અપને અંગ મેં કે મલતા ધારન કરિકેં આનંદ અનુભવે હૈં; શ્રીગિરિરાજજી ફલ, ફૂલ સિદ્ધ કરિ ભોગ ધરે હૈં; શ્રીવ્રજાંગના અપને મનોરથ કો ભોગ શ્રીઠાકુરજી કોં ધરિવે કે લિયે વૃંદાવન મેં આવે હૈં, તા બિરિયાં શ્રીઠાકુરજી વનક્રીડા કે લિયે સંકેત કરે હૈં, જા ભાંતિ કી લીલા કરની હોય, તહાં તા ભાંતિ કે ચિહ્ન પ્રદર્શિત કરે હૈં. ગુપ્તભાવના શ્રીગોપીજન બિના ઔર કાહૂ કે જાનિવે મેં આવે નાંહીં હૈ યા ભાંતિ શ્રીગોપીજન આદિ શ્રીઠાકુરજી કોં પ્રિય બને હૈં. ઔર શ્રીઠાકુરજી તો સબન કે પ્રિય હૈં હી. યા ભાવ કે લિયે 'શ્રીમદ્ગોકુલલાલિતઃ' યહ નામ કહે.

અબ ઔર હૂ કહત હૈં-૨૧ श्रीमद्गोकुलसौभाग्यश्रीः । યહ નામ મેં યહ ભાવ હૈ જો જૈસે વ્યાપિ વૈકુંઠ મેં મુખ્ય ભક્ત લક્ષ્મી હૈં તાકો ભોગ નારાયણ કરત હૈં. ઔર શ્રીગોકુલ હૈ સો સાક્ષાત્ વ્યાપિવૈકુંઠ હૈ. તહાં ભોગ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કરત હૈં. તાતેં શ્રીગોકુલ કો દેખકેં લક્ષ્મી અપને મન મેં લજ્જા પાવત હૈં સો અપને વૈકુંઠ સોં વ્રજ મેં ઘર ઘર વાસ કિયો. નારાયણ સહિત સર્વ લીલા દેખિકેં મન મેં અત્યંત પ્રસન્ન હૈં. સો સદા વૈકુંઠ મે પરસ્પર, લક્ષ્મીનારાયણ સહિત વ્રજ કી લીલા કો સ્મરણ કરતે હૈં. કાહેતેં, નારાયણ આદિ તથા ઔર જિતને અવતાર હૈં, સો કોઊ ગુણ કરિકે, કોઊ કલા કરિકે, કોઊ અંશ કરિકે પ્રગટે હૈં, સો તૈસે હી તિનકે ભોગ કરિવે મેં જોગ્ય ભક્ત હૈં, તૈસી લક્ષ્મી હૈ, મર્યાદાસહિત. ઔર શ્રીગોકુલ મેં સાક્ષાત્ પૂર્ણપુરુષોત્તમ લીલા કરિવે પધારે, તાતેં શ્રીગોકુલ કે વ્રજભક્ત પુષ્ટિ હૈં. સર્વ સામગ્રી રસરૂપ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કે ભોગસુખ તાતેં વ્રજ મેં જો લીલા સામગ્રી હૈં, સો શ્રીઠાકુરજી કે લિયે હી હૈં. શ્રીગોવર્ધન,

શ્રીયમુના-સો પુષ્ટિમહારસરૂપ, જહાં અનેક કુંજ, દ્રુમ, લતા, કંદરા, પશુ, પંછી તહાં અનેક વ્રજભક્ત પરમ શોભા દેત હૈં. શોભા કો દર્શન કરિકે કામદેવ-રતિ હૂ લોભાય રહે હૈં. ઔર શ્રીયમુનાજી જહાં અત્યંત શોભા દેત હૈં. તિનકો દેખિકે શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ લોભાય રહે હૈં, તો તહાં લક્ષ્મી કૌન ગિનતી ? તાતેં જે ભોગ શ્રીગોકુલ મેં શ્રીઠકુરજી વ્રજભક્તન સંગ કરત હૈં સો દ્વારકા-રાજલીલા હૂ મેં નાંહી. સો પુરાનન મેં પ્રસિદ્ધ હૈ. કાહેતેં વહાં સોરહ હજાર એક સો રાની, ઔર આઠ પટરાની ઐસે રાજ્યસ્થલ હૈ તાતેં શ્રીગોકુલ કી લીલા વ્રજભક્તન કો ભાવ, યહ રસ, યહ ભોગ કથહૂં નાંહી હૈ તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલભોગ્યશ્રીઃ'

અબ આગે ઔર હૂ કહત હૈં-(૩૨) **શ્રીમદ્ગોકુલસર્વકૃત્** । યહ નામ મેં તો અનેક ભાવ હૈં. કાહેતેં, સર્વ લીલા શ્રીઠાકુરજી કી હૈં, સો શ્રીગોકુલ મેં હૈં. જ જ અવતાર મેં ભગવાન પ્રગટ હોય કે જે જે લીલા કિયે, સો સર્વ લીલા, વ્રજ મેં સર્વ વ્રજભક્તન કો અનેક ખ્યાલ કરિ સહજ હી મેં કરિ દિખાયે. તાતેં વ્રજભક્ત સર્વભાવ કરિકે એક શ્રીકૃષ્ણ કો ભજન કિયે, જોયે હમારે સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરેંગે ઔર જે લીલા શ્રીઠાકુરજી વ્રજ મેં વ્રજભક્તન કે સંગ કિયે રાસાદિક, માનાદિક, ચીરહરન, ઔર નિકુંજ મેં નાના-પ્રકાર કી વેદમર્યાદા કો ઉલ્લંઘન કરિકે કરી, સો લીલા કથહૂં નાંહી. કાહેતેં, ઔર અવતાર શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ હોય તો અમર્યાદલીલા હોય તાતેં વ્યાપિવૈકુંઠ મેં જે શ્રીપૂર્ણ-પુરુષોત્તમ લીલા કરત હૈં, સો હી પ્રભુ વ્રજ મેં પ્રગટ હોય કે શ્રીયમુનાજી કે તટ પર સ્થિત હોય અનેક લીલા કરત હૈં. સો લીલા સર્વોપરિ હૈ. સો શ્રીગોકુલ મેં વ્રજભક્ત હૈં, તિનકે ચરણકમલ કી રજ, તાકે આશ્રય તેં પ્રાપ્ત હોય. સો વહ આશ્રય સિદ્ધ હોયવેકી યોગ્યતા જીવ મેં નાંહી. જબ શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુ કે ચરણકમલ કો આશ્રય હોય, નિવેદન ભયે પાછેં યોગ્યતા હોય, ઐસો શ્રીગોકુલ સર્વ લીલા કો ઠિકાનો, તાતેં સર્વભાવ કરિકે શ્રીગોકુલ કી લીલા, તિનકો ચિંતન કરનો. સો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ કહે હૈં—

સર્વદા સર્વભાવેન ભજનીયો વ્રજાધિપઃ । સ્વસ્યાયમેવ ધર્મો હિ નાન્યઃ ક્વાપિ કદાચન ॥

પરમધર્મ સર્વોપરિ યહ હૈ જે વ્રજ કે પૂર્ણપુરુષોત્તમ મેં ભાવસહિત સર્વ લીલા કો અનુભવ કરનો. તાતેં યહ નામ કહે-'શ્રીમદ્ગોકુલસર્વકૃત્'.

યા પ્રકાર આઠ શ્લોક કો નિરૂપણ ભયો. અબ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' કે પાઠ કો ફલ કહત હૈં—

ઇમાનિ શ્રીગોકુલેશનામાનિ વદને મમ ।
વસન્તુ સતતં ચૈવ લીલા ચ હૃદયે સદા ॥ ૯ ॥

યહ જે શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ કે નામ લીલાસહિત, શ્રીગોકુલસંબંધી, સો શ્રીગુસાંઈજી કહત હૈં જે મેરો વદન જે મુખકમલ, તામેં સંતત જે નિરંતર વાસ કરો. કાહેતેં, મૈં સર્વસાધન કરિકે રહિત હોં, તાતેં યહ જે નામ હૈં. તિનકો મેરી રસના અષ્ટપ્રહર સ્મરણ કરો. સો ઇન નામ હી કે ચિંતન સોં શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ જે લીલા શ્રીગોકુલ મેં કરત હૈં, સો લીલાસહિત મેરે હૃદય મેં વાસ કરેંગે. યહ મોકો નિશ્ચય હૈ તાતેં યહ નામ કો મૈં વારંવાર ઉચ્ચાર કરત હોં. તામેં નામ કર મહત્ત્વ હૈ. તાકો અભિપ્રાય યહ હૈ જે મેરે

હૃદય મેં યહ મનોરથ હૈ જો સબ રસન મેં શ્રેષ્ઠ જો શૃંગારરસ, સો હી લીલાસહિત, જો શ્રીસ્વામિનીજી સહિત નિકુંજ મંદિર મેં વિહાર કરત હૈં, સો લીલા મેરે હૃદય મેં બસો. ષોડશકલા શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ રસાત્મક તેસે હી ષોડશશૃંગાર સહિત શ્રીસ્વામિનીજી—યે દોઉ મિલિકેં યા પ્રકાર અનેક ભાવ સોં પૂર્ણ, તાતેં બત્તીસ નામ કરિકેં યહ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' મેં વર્ણન કિયે. તાતેં યહ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' મેં જો નામ હૈં, સો સબ લીલાસંબંધી હૈં.

તાતેં ઇન નામ કે આશ્રય તેં સર્વ લીલા કો અનુભવ હોયગો, સર્વ લીલા સદા હી હૃદય મેં સ્થિત હોયગી. યા પ્રકાર શ્રીગુસાંઈજી પ્રતિજ્ઞા કરિકેં યહ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' પ્રગટ કિયે. યહ કહિકેં અપને અંગીકૃત સેવકન કો યહ જતાયે જો યહ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' કો પાઠ નિરંતર કરો. ઔર યહ ગ્રંથ મેં 'બત્તીસ નામ' હૈં, સો પરમ રસરૂપ હૈં, તિનકોં હૃદય મેં રાખો. ઇન નામ હી કે આશ્રય તેં પુષ્ટિલીલા સર્વોપરિ ઐસે શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ લીલાસહિત હૃદય મેં આયકેં બસે.

સો શ્રીહરિરાયજી અબ કહત હૈં જો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ ઔર શ્રીગુસાંઈજી કે ચરણકમલ કી રજ, તાકોં નમસ્કાર કરિકેં જૈસે મેરી બુદ્ધિ મેં શ્રીમહાપ્રભુજી કે અનુગ્રહ તેં સ્ફૂર્તિ ભઈ, સો મેં કહ્યો. કાહેતેં, યહ જો શૃંગારરસાત્મક બત્તીસ નામન મેં અપાર ભાવ હૈ, સો શ્રીગુસાંઈજી કે હૃદયકમલ મેં સ્થિત હૈ. સો ઔર કોં પ્રાપ્તિ મહાન દુર્લભ હૈ. તાતેં યહ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' કે પાઠ તેં અનેક અવિદ્યા કરિકેં હૃદય મેં મૈલ હૈં, તિનકોં દૂરિ કરિ સર્વાત્મભાવ હોય સો યહ પ્રતાપ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' કે નામ કો હૈ તાતેં વૈષ્ણવ કોં ભાવસહિત યહ ગ્રંથ કો પાઠ કરનો. કાહેતેં, યહ શ્રીગુસાંઈજી કે વચનામૃત મહાસ્વરૂપ 'શ્રીગોકુલાષ્ટક' હૈ, તાતેં ગોપ્ય રાખનો. તાતેં ઉનકી કૃપા તેં જૈસિ હી ફલિત હોય.

॥ इति श्रीविट्ठलेश्वरविरचितं श्रीगोकुलाष्टकम् ॥

[ताके ऊपर श्रीहरिरायजीकृत व्रजभाषाटीका संपूर्ण]

श्रीमद्विठ्ठलेशप्रभुचरणविरचितं

❋ स्वप्नदर्शनम् ❋

અનુવાદક

મ. મ., અધ્યા. શ્રી કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

'વિદ્યાવાચસ્પતિ'

[ગીતસંગીતસાગર શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશપ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજીકૃત સંસ્કૃત પ્રકરણ ગ્રંથોમાં સ્વપ્નદર્શનમ્ નામક આ ગ્રંથ એઓશ્રીની વિશિષ્ટ કાવ્યકૃતિ છે. ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યના સંશોધક અને સંપ્રદાયના માનનીય વિદ્વાન શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રીજીની સફલ લેખિની દ્વારા થયેલા સર્વપ્રથમ આ ગુજરાતી અનુવાદને અત્રે પ્રકાશિત કરતાં આનંદ થાય છે. —તંત્રી]

कुसुमशरशरप्रांताहितदुःखमिवाधुनाच्छस्वकरकमलनखरं बिभ्रतम् ।

मकरकुंडलमंडितगंडमंडलप्रभोद्योतितभुवनत्रयम् ॥१॥

જાણે કે કામદેવના બાણના છેડે દુઃખને મૂકી રાખ્યું છે તેવા ખણખણતા હસ્ત-કમલના નખ ધારણ કર્યા છે; મકરાકૃત કુંડળોથી શણગારેલાં લમણાંની પ્રભાથી ત્રણે લોકને ઊજળાં કર્યાં છે; (૧)

अतिसुभगकिंचिदुच्चचिबुकं अधरबिंबविजितबिंबम् ॥२॥

અતિસુંદર ચિબુક (દાઢીનો ભાગ) કાંઈક ઊંચો કરેલો છે; લાલચટક નીચલા હોઠથી પાકેલા ગિલોડાને ઝાંખું પાડી દીધું છે; (૨)

निजवाक्पीयूषसरित्सरस्वतीभिरिवानेकरेखाभी रंजिताधरम् ।

कनकसूत्रग्रथितबृहदतिसुभगामलमुक्ताफलसंशोभिश्वासदरोन्नतिनतिमन्नासापुटम् ॥३॥

જાણે કે પોતાનાં વચનામૃતોરૂપી નદીરૂપ સરસ્વતીવાળી અનેક રેખાઓથી નીચલો હોઠ રંગાયેલો છે; નાસિકા સોનાના દોરાથી પરોવેલાં અતિ સુંદર નિર્મળ મોતીઓથી શોભી રહેતા શ્વાસથી ઊંચી અને નીચી થયા કરે છે; (૩)

कुपितकुसुमशरशरयुगेनेव श्रोत्रकृतात्मगतिप्रतिबंधजनितरोषेणेषल्लोहितेन

त्रिभुवनविजयकृतश्रमेणेवातिचपलेन

रससरसिजभ्रमोद्भ्रांतभ्रमरेणेवातिश्यामलमध्येन

नयनयुगेन हृद्यं रतिपतिशरासनकुटिलभ्रूयुगम् ॥४॥

કોપી ઊઠેલા કામદેવનાં બાણ જેવાં, જાણે કે કાનને કારણે ગતિ થંભાવી દીધી હોય તેથી થયેલા ક્રોધને કારણે કાંઈક લાલ થઈ ગયેલાં, જાણે કે ત્રણે લોક ઉપર વિજય કર્યો હોય તેથી વ્યગ્ર થઈ ગયેલાં, અતિ ચપલ, રસાળ કમળના ભ્રમથી ભમેલા ભમરા જેવાં બેઉ નયનોને લીધે કામદેવના ધનુષના જેવી બેઉ ભમર જોવા લાયક થઈ ચૂકી છે; (૪)

प्रथमं मलयजतिलकं मृगनाभिजं तदंतराले च ।

तन्मध्येऽपि च मुक्ताफलरचितं बिंदुमादधतम् ॥५॥

પહેલાં ચંદનનું તિલક અને એની વચ્ચે કસ્તૂરીની ટીલી, એની વચ્ચે પણ મોતીનું ટપકું ધારણ કરેલું છે; (૫)

अतिवक्रघननिरचिकुरैरावृतवदनांबुजं सख्यः ।
दरहासविगलितामलपरिमललुब्धैरिव भ्रमरैः ॥६॥

અરે ઓ સખીઓ, હાસ્યને કારણે પોતાણુમાંથી નીકળેલા નિર્મળ પરિમલથી લોભાયેલા ભમરાઓના જેવા ખૂબ વાંકડિયા સુંદર કેશ વદનકમળ પર પથરાયેલા છે; (૬)

अलकोद्ग्रथितकुसुमैरावृतवदनांबुजं रात्रौ ।
राकाधीशमिवाखिलनक्षत्रैरावृतं गगने ॥७॥

આકાશમાં બધાં નક્ષત્રોથી વીંટળાયેલા ચંદ્રમા જેવાં કેશમાં ગૂંથેલાં ફૂલ રાત્રે વદનકમળ પર પથરાયેલાં છે; (૭)

पद्मरागप्रतिभटद्यत्कर्णिकारशोभिकर्णोपरिभागं
गुंजापुंजसंवलितबर्हिबर्होद्ग्रथितविविधमणिजाल-
मुक्ताफलप्रकरसंकीर्णकुसुमाकलधिलराहित-
नीलमण्युपरिस्थितस्थूलमुक्ताफलसंशोभिमुकुटविराजमानोत्तमांगम् ॥८॥

કાનની ઉપરનો ભાગ પદ્મરાગથી ચડી જાય તેવાં ગરમાળાનાં ફૂલોથી શોભી રહ્યો છે; મસ્તક પર ચણોઠીઓના સમૂહે ભરેલાં મોરપીંછથી ગૂંથેલા અનેક પ્રકારના મણિઓની ઉપર મૂકેલાં મોટાં મોતીઓથી મુગટ શોભી ઊઠ્યો છે; (૮)

विविधकुसुमोद्ग्रथितसुभगमेचककेशपाशं
पवनानीतानेकविविधप्रसूनप्रकरप्रसारिपरिमल-
लुब्धमधुकरनिकराकुलवनमालाधरम् ।
त्रिभंगसंदर्शितदक्षिणचरणतलं करकमलकलितललित-
वंशीकलरवेण विद्रावितमुनिगणसमाधि निखिलवृंदाविपिनं,
समाधिस्थमानसीकृताशेषपक्षिगणं चित्रन्यासीकृतत्रिभुवनं
निजमुखामोदभ्रमद्भ्रमरझांकृत्युपश्रुतिमानं
रतिपतिजयपताकामिव मनोभवसिद्धमूलमिव
तार्तीयपुमर्थसिद्धांतरहस्यमिव निखिलनितंबिनीमनःसमाकर्षण-
मंत्रचिन्महीभूषणमणिमिव व्रजसौभाग्यमिव
मूर्तिमत्त्रिभुवनसुषमामिव त्रिलोकीनयनतनुःसाफल्यमिव
प्रतिबिंबितविविधनिकुंजकुसुमैरखिलसुरपूजितमिव
अखिलपुण्यपुंजमिवापश्यम् ।
ततः प्रेमातिभरमनसा सर्वेंद्रियरूपामृताब्धिप्रत्यंगतरंगेषु
चिरंनिमग्ननयनमीनयुगलोऽहमासम्
ततस्तत्प्राप्तिमार्गमसमानाया निद्रा विद्राविताबभूव ।
ततः प्रतिक्षणप्रवृद्धप्रचुरप्रेमप्रोद्यत्पुलककसीत्काराहमित्थं व्यलपम्-
'हा हा नाथ शरण्य हा हा गोपीजनाधार-
हा हा वृंदावनभूषण हा हा सानंदानंदसर्वस्व' ॥९॥

કાળા કેશનો સમૂહ અનેક પ્રકારનાં ફૂલોથી ગૂંથેલો હોવાથી સુંદર લાગે છે; પવને લાવી આપેલાં પોતાનાં અનેકવિધ ફૂલોના સમૂહને લઈ પ્રસરી રહેલા પરિમલમાં લોભાયેલા ભમરાઓના સમૂહે હલી ઊઠેલી વનમાલા ધારણ કરી છે; જમણા ચરણનું તળું ત્રિભંગ શરીરમુદ્રાથી બતાવવામાં આવ્યું છે; કરકમલથી વગાડેલી લલિત બંસીના કલ સ્વરથી સમગ્ર વૃંદાવનમાં મુનિઓના સમૂહોની સમાધિને સ્થાને દોડધામ કરાવી મૂકી છે; બધાં જ પક્ષીઓને સમાધિમાં હોય તે પ્રમાણે મનના સંયમવાળાં કરી નાખ્યાં છે; ત્રણે લોકને મિત્રમાં હોય તેમ આપણના રૂપમાં કરી લીધા છે; પોતાના મુખના સુગંધથી ભમતા ભમરાઓના ગણગણાટ-રૂપી ગાન સંભળાયા કરે છે; આવા, કામદેવની વિજયપતાકા જેવા, કામદેવની સિદ્ધિના મૂળ જેવા, બધી લલનાઓનાં મનને આકર્ષિત કરનારા મંત્રનું જ્ઞાન ધરાવનારા ગારુડીના પૃથ્વીને શોભા આપનારા મણિ જેવા, જાણે કે વ્રજનું પરમ ભાગ્ય હોય તેવા, શરીર ધારણ કરી ત્રણે લોકના અખંડ સૌંદર્યરૂપ, ત્રણે લોકનાં નયનોમાંથી જન્મેલી સફળતા જેવા, પ્રતિબિંબ-રૂપ થઈ રહ્યાં હોય તેવાં અનેક પ્રકારની નિકુંજોનાં ફૂલોથી જાણે કે જેમને બધા દેવો સંમાન આપી રહ્યા છે તેવા, બધાં જ પુણ્યોના ઢગલા જેવા (પ્રભુ)નાં મેં દર્શન કર્યાં. તેથી કરીને પ્રેમથી સભર બનેલા મનની સાથે ઇંદ્રિયોરૂપી અમૃતસાગરસ્વરૂપ (પ્રભુ)નાં પ્રત્યેક તરંગમાં લાંબા સમય સુધી મારાં નેત્રરૂપી મત્સ્ય ડૂબકી મારી રહ્યાં. એ સમયે એમને પામવાની હું આશા કરી રહી હતી તેથી મારી નિદ્રા ઊડી ગઈ, તેથી ક્ષણે ક્ષણે ખૂબ ખૂબ વધી ગયેલા રોમાંચને લીધી હું આ પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગી : 'હે સ્વામી, હે શરણે આવનારનો સ્વીકાર કરનારા, અરે હો ગોપીજનોના આધાર, હે વૃંદાવનની ભૂમિના અલંકાર, આનંદીઓનો હે આનંદ વધારનારા, (૯)

त्वंनमरचयदियता कान्ल शिथिलदास्यंदोः ।
अवलोकेऽखिललोकसुषमास्पदपादपद्मेश ॥१०॥

સમગ્ર લોકના અખંડ સૌંદર્યના સ્થાનરૂપ હે ચરણકમલવાળા (પ્રભુ), આપના મુખ-ચંદ્રનું દર્શન કરવાના વિષયમાં વિધિએ આટલો સમય છેતરપીંડી કરી. (૧૦)

अहह प्रियसंगेन विना कथमहं क्षणं जीविष्ये ।
वल्लवीवृंदवल्लभस्य वियोगतः ॥११॥

બધાં ગોપીજનોના વહાલાના વિયોગથી, પ્રિયનો સમાગમ થયા વિના ક્ષણમાત્ર પણ હું જીવન કેવી રીતે ધારણ કરી શકું ? (૧૧)

प्रथमं भवतोऽदर्शनोद्वेगेनापि दुःखसंतानम् ।
अधुना भवतो दर्शने दुःखं प्राप्तं त्वदप्राप्त्या ॥१२॥

પ્રથમ આપનું દર્શન ન થવાને કારણે થયેલા ઉદ્વેગને લઈ દુઃખો પર દુઃખો આવી લાગ્યાં; અત્યારે આપનાં દર્શન તો થયાં, પણ આપની પ્રાપ્તિ મને ન થઈ તેથી દુઃખ આવી પડ્યું. (૧૨)

भवतीति किमित्ययं प्रसंगो भवदीदृशं प्रिय मे मनोरथेऽपि ।
न हि संभवति भ्रमादपीश व्रजगोपीजनजीवनांघ्रियुग्म ॥१३॥

હે પ્રિય, થઈ રહ્યો છે એમ મારો મનોરથ હતો છતાં પણ આ પ્રસંગ કેમ બનવા પામ્યો ? વ્રજનાં ગોપીજનોને જીવન આપનારાં ચરણકમલ ધરાવનારા હે સ્વામી, ભ્રમથી પણ આવું સંભવે નહિ. (૧૩)

सर्वं मधुरिमासीम तावकं गोकुलेश्वर ।
यदि त्वद्विरहो न स्यादक्षमः स्वाश्रयेक्षणे ॥१४॥

બધું માધુર્યની હદ જ્યાં પૂરી થાય છે તેવું છે. હે ગોકુલના સ્વામી, જો આપનો વિરહ ન થાય તો પોતાનાં આશ્રિતોને દર્શન ન કરાવી શકો. (૧૪)'.

एवमुरुधाश्वस्तं विलपंतीमूर्च्छिताऽभासम् ।
ततश्चिरेण श्रुतिपथगतप्रियवंशीनिनादैर्मंत्रैरिव विगतमूर्च्छाहमभवम् ।
ततो मामियं दुःखितां सखी तत्रापश्यत् ।
ततो मद्दुःखदुःखिता तामहं प्रोवाच स कोऽपि सच्चिदानंदनंदाद्युत्संगलालितः ।
करोति सुषमासीमा मन्मथोन्मथितो हि मः ॥१५॥

એમ અનેક પ્રકારે મોટા શ્વાસ ભરતી વિલાપ કરતી કરતી હું મૂર્છા પામી ગઈ. ત્યાર પછી લાંબા સમયે પ્રિયની બંસીનો નાદ સાંભળવામાં આવતાં મંત્રોથી મૂર્છા નાશ પામે તે રીતે મારી મૂર્છા નાશ પામી. એ સમયે દુઃખી થયેલી મને આ સખીએ જોઈ, એટલે ખૂબ દુઃખી થયેલી હું એને કહેવા લાગી : 'કામદેવે જેમને ભેદી નાખેલ છે અને આનંદી નંદરાય વગેરેના ખોળામાં લાડ પામેલા છે તેવા એ અજોડ સૌંદર્યની હદ વાળી રહ્યા છે. (૧૫)

तं न पश्यामि कः श्याममुंदरं दर्शयेत्सखि ।
मुरलीकलनादेन मोहयंतमदो जगत् ॥१६॥

અલી સખી, મુરલીના મીઠા નાદથી આ જગતને મોહ પમાડતા એ શ્યામસુંદરનાં મને દર્શન કરાવનારો મારી નજરમાં કોઈ આવતો નથી. (૧૬)

कापि सखी मम संप्रति वर्तते किमु व्रजाधिपप्राणा ।
या नंदसूनुमुरलीतरलं चेतः समादध्यात् ॥१७॥

નંદરાયના પુત્રની મુરલીએ હલાવી નાખેલા ચિત્તનું સમાધાન કરે તેવી વ્રજના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણરૂપ ગણનારી મારી કોઈ સખી છે ખરી ? (૧૭)

गताऽद्यहमद्याहमये कलिंदकन्यातटं तत्र तमालनीलम् ।
त्रिभंगमस्मत्कुलधर्मधैर्यभंगं चतुष्पादधनं त्वपश्यम् ॥१८॥

અરે, આજે હું કાલિંદીના તટ પર ગઈ ત્યાં તમાલવૃક્ષના જેવા શ્યામ, શરીરને ત્રિભંગ કરી ઊભેલા, અમારા કુલધર્મની ધીરજને ભાંગી નાખનારા પશુપતિ (ગોપાલ)નાં મેં દર્શન કર્યાં. (૧૯)'

किं कुर्मः क्व नु यामः क्व नु तिष्ठामः किमेतदासीन्नः ।
इति चिंतासंतताना बुद्धेः पारं गता गोप्यः ॥१९॥

'અમે શું કરિયે ? ક્યાં જઇયે ? ક્યાં ઊભી રહિયે ? અમને આ શું થયું ?' એમ સતત ચિંતા કરનારી ગોપીઓ બુદ્ધિની પેલે પાર ચાલી ગઈ (બેભાન થઈ પડી). (૧૯)

॥ इति श्री विट्ठलेश्वरविरचितं स्वप्नदर्शनं समाप्तम् ॥

—હોરીખેલમાં હરિરિહ વ્રજયુવતિશતસંગે' આદિ પદ-રચનાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમ જ મંગલા, રાજભોગ, સંધ્યા અને શયનસમયે આરતીની પણ સુંદર આર્યાછંદમાં રચના છે, તે શ્રી ગોસ્વામી બાલકોએ કંઠસ્થ કરી, તે તે આરતી વખતે બોલીને આરતી એવી સેવાપ્રણાલી છે.

મંગલા—આરતીની આર્યા

મંગલા આરતીની આર્યામાં ગાગરમાં સાગરની જેમ નંદાલયમાં પ્રાકટ્યના સમયથી મધુર રાસલીલા પર્યંતની સર્વ લીલાઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

मंगलमंगलं व्रजभुविमंगलम् ।

વ્રજભૂમિમાં પ્રભુના પ્રાકટ્યથી સર્વત્ર નગર, ગ્રામ, ગોશાલા, આકરાદિ સ્થાનોમાં આનંદ છવાઈ ગયો, એના હર્ષોલ્લાસસૂચક ત્રણ વખત મંગલ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવ્યું છે.

मंगलमिह श्री नन्दयशोदानामसुकीर्तनमेतद्रुचिरोत्संगसुलालितपालितरूपम् ॥१॥

આ વ્રજમાં શ્રીનંદનંદન—શ્રીયશોદાનંદન—કૃષ્ણનું નામકીર્તન મંગલરૂપ છે. યશોદાજીની ગોદમાં જેમનું વાત્સલ્યપૂર્વક લાલનપાલન થઈ રહેલ છે, તે યશોદોત્સંગલાલિતરૂપ મંગલરૂપ છે. (૧)

આમાં પ્રાકટ્ય અને નંદમહોત્સવના ભાવનું નિરૂપણ છે.

श्रीश्रीकृष्ण इति श्रुतिसारं नाम स्वार्तजनाशयतापहमिति मंगलरावम् ।

સકલ શોભાયુક્ત 'શ્રીકૃષ્ણ' નામ સર્વ વેદના સારરૂપ છે. આ નામ નિજભક્તજનોના વિરહતાપનું શમન કરનારું મંગલ શબ્દરૂપ છે.

આમાં ગર્ગાચાર્ય દ્વારા અંતઃકરણને શુદ્ધ કરનાર નામકરણ લીલાનો ભાવ વર્ણવેલ છે.

व्रजसुन्दरीवयस्यसुरभीवृंदमृगीगणनिरुपमभावा(वं) मंगलसिंधुचया(यम्) ॥२॥

વ્રજગોપીઓ, ગોપબાલકો, ગાયો, પશુ-પક્ષીઓના અનુપમ ભાવસ્વરૂપ આનંદસાગરના સમૂહસ્વરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વદા મંગલરૂપ છે. (૨)

આમાં નંદાંગણમાં રિંગણલીલા આદિ ભાવો નિહિત છે.

मंगलमीषत्स्मितयुतवीक्षणभाषणमुन्नतनासापुटगतमुक्ताफलचलनम् ।

મંદ હાસ્યસહિત અવલોકન (કટાક્ષપાત) મંગલરૂપ છે. ભાષણાદિ સમયે સુંદર નાસિકામાં ધરાયેલ નકબેસર—બુલાખના ગજમોતીનું ચલન મંગલરૂપ છે.

આમાં ગોપીજનો સાથે પરસ્પર સંભાષણ, માખણચોરી આદિ લીલાઓનું ભાવનિગૂઢરૂપે વર્ણન છે.

कोमलचलदंगुलिदलसंगतवेणुनिनादविमोहितवृंदावनभुविजाता(तम्) ॥३॥

સુકોમલ ચંચલ અંગુલિઓની સાથે અધર ઉપર ધરેલી બંસીના શબ્દની સ્વરલહરીથી વિમોહિત કરી સ્વલીલામાં પ્રવેશાધિકાર આપ્યો છે. વૃંદાવનની ભૂમિમાં સ્થિત વૃક્ષ, લતા, ગાય, ગોપી, જડ—ચેતન સર્વને તે સર્વદા મંગલરૂપ છે. (૩)

આમાં વેણુગીતના ભાવનું સ્પષ્ટ વર્ણન છે.

मंगलमखिलं गोपीशितुरतिमंथरगतिविभ्रममोहितरासस्थितगानम् ।

ગોપીજનવલ્લભની સમસ્ત લીલા, હાવ, ભાવ, ગતિ, નિરીક્ષણ, રાસગાન સર્વ મંગલરૂપ છે.

આ તુકમાં રાસલીલાનું વર્ણન છે.

त्वं जय सततं गोवर्धनधर पालय निजदासान् ॥४॥

હે ગોવર્ધનધર ! આપની સદા જય હો. આપ કૃપા કરી નિજભક્તજનોનું પાલન કરો. (૪)

આ તુકમાં દેવેર્ષતિ યજ્ઞવિપ્લવરુષા-પ્રીપાસ્રઇન્દ્રો ગવામ્ આ ગોવર્ધનલીલાનું વર્ણન છે.

આ મંગલા આરતીની આર્યામાં આવી રીતે રાસલીલાપર્યંતની ફલરૂપ લીલાઓના દિવ્ય ભાવાનું નિરૂપણ છે. તે હૃદયંગમ કરતાં મંગલા આરતી કરવાની પ્રણાલી છે.

૨. રાજભોગ-આરતીની આર્યા

व्रजराजविराजितघोषवरे, वरणीयमनोहररूपधरे ।
धरणीरमणीरमणैकपरे, परमार्तिहरस्मितविभ्रमके ॥१॥
मकराकृतकुण्डलशोभिमुखे, मुखरीकृतनूपुरहृद्यगतौ ।
गतिसंगतभूतलतापहरे, हरशक्रविमोहनगानपरे ॥२॥
परमप्रियगोपवधूहृदये, दग्या दिनतापहरे सुहृदाम् ।
हृदयस्थितगोकुलवासिजने, जनहृद्यविहारपरे सततम् ॥३॥
सततवेणुनिनादविनोदपरे, परचित्तहरस्मितमाक्कथे ।
कथनीयगुणाकरपाद युगे, युगले युगले सुदृशां सुरतौ ॥४॥

રાજભોગ આરતી કરતાં શ્રીમત્પ્રભુચરણ વિઠ્ઠલનાથજી 'મારો પ્રેમ વ્રજરાજ સુત-શ્રીનંદકુમાર વિષે થાઓ' એવી અભિલાષા કરે છે. व्रजराजसुते આ પદ સપ્તમ્યન્ત પદ વિશેષ્ય છે. બીજાં બધાં સપ્તમ્યન્ત પદો વ્રજરાજસુતનાં વિશેષણો છે.

ગાયોનાં ધણ રાખીને આહીર (આયરો) જે સ્થાન (નેસડા)માં રહેતા હોય તેને 'ઘોષ' કહેવામાં આવે છે. ગોકુલ ગામમાં બિરાજી રહેલા શ્રીવ્રજરાજ, ભક્ત વિઠ્ઠલથી વર્ણવાય તેવું મનને હરણ કરનાર સુંદર સ્વરૂપ, મકરાકૃત કુંડલથી સુશોભિત મુખ જેમનું છે એવા, ચરણારવિંદમાં શબ્દ કરી રહેલા નૂપુરની સુંદર ગતિવાળા, ગતિ-સંગતિથી ભૂમિનો તાપ હરનાર, સંગીતજ્ઞ શિવ-ઇન્દ્રાદિ દેવોને વિમોહિત કરનાર; વેણુગાનમાં તત્પર, અતિપ્રિય ગોપસ્ત્રીઓના હૃદયમાં બિરાજમાન અથવા ગોપીજનો જેમના હૃદયમાં બિરાજે છે એવા, કૃપા કરીને ભક્તજનોના દિવસના તાપને હરનાર, ગોકુલનિવાસી વ્રજવાસીઓના હૃદયમાં બિરાજનાર, નિરંતર ભક્તજનોના હૃદયાહ્લાદક વિહાર કરવામાં તત્પર, વેણુવાદનરૂપી ખેલમાં તત્પર, મંદહાસ્યયુક્ત મનોહર વચનોથી બીજાના ચિત્તને હરનાર, વર્ણનીય સકલ ગુણનિધાન યુગલ ચરણે. સુનયના વ્રજસીમંતિનીઓ સાથે રમણ કરતા યુગલ સ્વરૂપે વિરાજમાન એવા વ્રજરાજસુત-નંદકુમાર-શ્રીકૃષ્ણમાં મારી (શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી)ની રતિ થાઓ.

૩. સંધ્યા આરતીની આર્યા

આ આર્યા પંચમસુત શ્રીરઘુનાથજી કૃત હોવાની પ્રતીતિ થાય છે. આમાં रतिरस्तु सदा वल्लभतनये-'સર્વદા વલ્લભસુતમાં (શ્રીવિઠ્ઠલેશપ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજીમાં) મારી રતિ (મારો પ્રેમ) થાઓ.' આ ધ્રુવપદમાં શ્રીગુસાંઈજીને અને શ્રીપ્રભુને તદ્રૂપ ભાવથી વર્ણન કરીને પંચમકુમાર શ્રીરઘુનાથજીએ આ આર્યા બનાવી છે. જેમ શ્રીગોપાલદાસજીએ નવાખ્યાનમાં વર્ણન કરેલ છે; છીતસ્વામી તથા અન્ય ભગવદીઓએ 'વિઠ્ઠલેશ ચરણકમલ, પાવન ત્રૈલોક્યકરણ' 'જે વસુદેવ કિયે પૂરન તપ, સો ફલ ફલિત શ્રીવલ્લભદેવ' 'આગે ગાય પાછે ગાય'માં 'છીતસ્વામી ગિરિધારી, વિઠ્ઠલેશ વપુધારી' આદિ અનેક પદોમાં વર્ણન કરેલ છે, તેમ 'વલ્લભતનય' આ શબ્દ સ્પષ્ટ હોવાથી આ આર્યા શ્રી રઘુનાથજી નિર્મિત હોવાનું પ્રાચીન આચાર્યબાલકો અને વિદ્વાનો માને છે.

रतिरस्तु सदा वल्लभतनये ।
हरिभक्तिसुधोदधिवृद्धिकरे कविवर्णितकृष्णकथामरसे ।
रसिकागमवागमृतोक्तिपरे परमादरणीयतमाध्वपदे ॥१॥
पदवंदितपावनपापजने जननीजठरागमतापहरे ।
हरनीतविदारणनामकथे कथनीयगुणाकरदासवरे ॥२॥
वरवारणमानहरागमने रमणीयमहोदधिरासरसे ।
रसपङ्कजचंचलशोभिमुखे मुखरीकृतवेणुनिनादरते ॥३॥
रतिनाथविमोहनवेषपरे धरणीधरधारणभारभरे ।
भरतागमदीक्षितलास्यकरे करकुञ्जगिरीन्द्रपदाब्जरते ॥४॥
रतिरस्तु सदा वल्लभतनये ॥

પ્રભુભક્તિરૂપી અમૃતસિંધુની વૃદ્ધિ કરનાર, રસમય કૃષ્ણકથા વર્ણન કરનાર, આગમયુક્ત વચનામૃતમાં તત્પર, ભક્તો દ્વારા અત્યંત આદરણીય ચરણકમલ જેમનાં છે (એવા), (૧)

પદવંદનમાત્રથી પાપીઓને પવિત્ર કરનાર, જન્મ-મરણનો તાપ હરનાર, પાખંડને નષ્ટ કરનાર જેમની નામકથા છે, વર્ણનીય ગુણોની ખાણ ઉત્તમ ભગવદીય જેમના છે (એવા), (૨)

મદ-માનને હરણ કરનાર જેમનું આગમન છે, સુંદર રાસરસસાગર સ્વરૂપ, રસભરેલાં નેત્રોથી સુશોભિત મુખવાળા, કૂજિત વેણુનાદમાં તત્પર (એવા), (૩)

કામદેવને મોહક વેષ ધરનાર, ગોવર્ધન-ધારણભારથી યુક્ત, ભરતનાટ્ય – લાસ્યનૃત્ય કરવાવાળા, ગિરિધારી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં રત એવા શ્રી વલ્લભતનય (શ્રી ગુસાંઈજી)માં મારો સર્વદા પ્રેમ થાઓ. (૪)

૪. શયન-આરતીની આર્યા

घोषाधिपतिं कमलाधिपतिं वन्दे तमहं मथुराधीशम् ।
शरणागतभीति निकृन्तकरं परपक्षतमोनिकरांशुनिधिम् ।
निधिसेवितपादसरोजयुगं युगधर्मनिवर्तितकालकरम् ॥१॥
करजोल्लिखितं प्रमदौघकुचं कुचकुंकुमलिप्तयशोहृदयम् ।
हृदयस्थितगोकुलवासजनं जनसंचितपुण्यचयैकफलम् ॥२॥
फलदानपरातिसमर्थभुजं भुजदण्डगृहीतकुचाग्रमणिम् ।
मणिशोभितहस्तधृताद्रिवरं वरगोपवधूचयसंवलितम् ॥३॥
वलितप्रमदायुतरासकरम् करपद्मयुगाहितवेणुवरम् ।
वरभक्तशिरस्स्थितपद्मकरं करमर्दितयादवयूथरिपुम् ॥४॥
रिपुयूथभुजंगमदर्पहरं हरपूजितरम्यसरोजपदम् ।
पदपद्मयुगार्चितदत्तरदं पदपद्मनखस्थितभक्तिरसम् ॥५॥
रसपूरितगोपवधूशरणं शरणागतघोषजनाभयदम् ।
भयदौघशिरोहरखड्गधरं धरणीकृतपुण्यचयैकफलम् ॥६॥
फलहेतुविमर्दिततुण्डखलं खलमुक्तिदपादसरोजवरम् ।
वरबर्हिशिखण्डकयुक्तकचं कचपाशनिवेशितपुष्पचयम् ॥७॥
घोषाधिपतिं कमलाधिपतिं वन्दे तमहं मथुराधीशम् ॥

મંગલા આરતીની આર્યામાં 'હે ગોવર્ધનધર! સર્વમંગલરૂપ! આપનો, જય હો! નિજ દાસોની રક્ષા કરો.'–એમ જયઘોષપૂર્વક વિનંતી છે.

રાજભોગ અને સંધ્યા આરતીની આર્યામાં સપ્તમ્યન્ત પદોથી ભગવદ્‌વિષયિણી રતિની યાચના કરેલ છે.

આ શયન આરતીની આર્યામાં નિરપેક્ષ પ્રભુના વિષે જીવ દીનભાવથી નમન કરવા સિવાય કાંઈ કરવા સમર્થ નથી. પ્રભુ નિરપેક્ષ હોવા છતાં સહૈન્ય નતિ-વિનંતીથી ભક્તવત્સલ પ્રભુ ભક્તસાપેક્ષ થઈ એની સેવા અંગીકાર કરે છે. એ સિદ્ધાંતદૃઢ કરવા માટે શ્રીગુસાંઈજી वन्दे तमहं मथुराधीशम् આર્યામાં વર્ણિત દ્વિતીયાન્તપદ વિશેષણોથી વિભૂષિત મથુરાધીશને 'હું નમન કરું છું '- એમ વર્ણન કરે છે.

આપ શરણાગતના ભયનિવારણમાં તત્પર છો. આસુરભાવરૂપી અજ્ઞાનાંધકારને નષ્ટ કરવામાં ચંદ્ર સ્વરૂપ છો, જેમનાં યુગલ ચરણ નિધિરૂપથી સેવવામાં આવે છે, અથવા અષ્ટસિદ્ધિ નવનિધિથી સેવિત જેમનાં ચરણકમલ છે, કલિયુગના ધર્મને નિવૃત્ત કરનાર, (૧)

સ્વનખથી વ્રજસીમંતિનીઓના કુચને ચિહ્નિત કરનાર, કુચકુંકુમમંડિત યશસ્વી હૃદયવાળા, ગોકુલવાસી જેમના હૃદયમાં વસેલા છે. ભક્તજનોના ભેગા થયેલા પુણ્યસમૂહના ફલસ્વરૂપ, (૨)

ફલદાન આપવામાં સમર્થ ભુજવાળા, મણિરૂપ કુચચૂચુકને સશક્ત ભુજાથી ગ્રહણ કરવાવાળા, મણિશોભિત હસ્તથી શ્રીગિરિરાજને ધારણ કરનાર, ગોપીજનોના સમૂહથી યુક્ત, (૩)

અતિ સૌભાગ્યમદયુક્ત વ્રજભક્તો સાથે રાસ કરનાર, બંને કરકમલમાં વેણુ ધારણ કરવાવાળા, શ્રેષ્ઠ ભક્તોના મસ્તક ઉપર હસ્તકમલ સ્થાપિત કરનાર, યાદવયૂથના શત્રુઓને હસ્તથી મર્દન કરનાર, (૪)

શત્રુઓના યૂથરૂપી સર્પોના દર્પને નાશ કરનાર, જેમના સુંદર ચરણ શિવજીથી પૂજિત છે, ચરણાર્ચન કરનારને પદ આપનાર, જેમના ચરણ નખમાં ભક્તિરસ રહેલ છે, (૫)

રસભાવભરિત ગોપીઓના રક્ષક, શરણ આવેલા વ્રજવાસીઓને અભયદાતા, ભય આપનારના શિરચ્છેદન માટે ખડ્ગધારી, ધરણીભારના પુણ્યફલરૂપ, (૬)

પુષ્ટિફલ આપવા માટે તદ્વિરુદ્ધ દુષ્ટોને વિમર્દન કરનાર, ધેનુકાસુરને મુક્તિ દેનાર જેમનાં ચરણકમલ છે, મસ્તક ઉપર ધારણ કરેલા સુંદર મોરમુકુટથી જેમના કચ સુશોભિત છે, કેશસમૂહમાં ફૂલના ગુચ્છાઓ ધારણ કરેલ છે, એવા વ્રજાધિપતિ, કમલાધિપતિ પ્રભુ શ્રીમથુરાધીશને હું (શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી) નમન કરું છું. (૭)

卐

ગોવર્ધનપર્વતની આસપાસ પરિભ્રમણ કરતાં ગોવિંદકુંડ ઉપર એમને શ્રીનાથજીની ઝાંખી થઈ. શ્રીનાથજીની આજ્ઞાથી શ્રીગુસાંઈજીએ એમને શરણે લઈ સેવક કર્યા. પછી તો એઓ વ્રજમાં વિચર્યા કરતા અને યુગલસ્વરૂપ સંબંધી કાવ્યરચના કરી, એનું ગાન અને ધ્યાન કરતા.

શ્રીગોકુલમાં મોરવાલા મંદિરના બગીચામાં (રમણરેતીમાં) રસખાનજીની સ્મૃતિરૂપ છતરી આવેલી છે.

એમણે 'સુજાન રસખાન' 'પ્રેમવાટિકા' અને 'સ્ફુટ પદો'ની સુમધુર રચના કરેલી છે. 'પ્રેમવાટિકા'ની રચના એમણે સં. ૧૬૭૧માં કરેલી છે, તે એમના 'વિધુ(૧) રસ(૬) સાગર(૭) ઇદુ(૧) સુભ' એ દોહા ઉપરથી જાણી શકાય છે.

એમનાં બે પ્રાચીન ચિત્રો ઉપલબ્ધ થાય છે : (૧) ભારત કલાભવન-કાશીમાં સંગૃહીત 'કવીશ્વર રસખાનજી'નું ચિત્ર છે. આ ચિત્રમાં મથાળે નાગરી લિપિમાં 'કવેસુર રસખાન' અને તેની નીચે ઉર્દૂ લિપિમાં 'અમલ મુસવ્વર શિવદાસ તસવીર મિયાં રસખાન કવીશ્વર યાની શાયર હિંદી'– એમ બે વાર લખેલું છે. (૨) સાંપ્રદાયિક પુસ્તક પ્રકાશક ગો. વા. શ્રી. લલ્લુભાઈ છગનલાલ દેસાઈ એ શ્રીરસખાનજી વિષે પ્રકટ કરેલ પુસ્તકમાં શ્રીનાથજી સાથે શ્રીરસખાનજીનો ભાવદશાનો ફોટો બ્લોક છાપ્યો છે, તે પણ સુંદર છે.

અહીં 'વૈશ્વાનર' માસિકના નૂતન સંસ્કરણના 'પ્રવેશાંક'માં શ્રીરસખાનજીની સરસ કાવ્યકૃતિ 'પ્રેમવાટિકા'નો મૂળ સાથે ગુજરાતીમાં ભાવાર્થ પ્રકાશિત કરતાં અત્યંત આનંદ થાય છે. મૂળ વાચના માટે હિંદી પુસ્તક પ્રકાશકોનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

ઝવેરી બજાર,
પોરબંદર, તા. ૨૪-૬-'૭૮

– પ્રેમલાલ ગો. મેવચા 'ભક્તિપ્રિય'

મહાનુભાવ શ્રીરસખાનજી કૃત

પ્રેમવાટિકા

(મંગલાચરણ)

મોહન છબિ 'રસખાનિ' લખિ, અબ દૃગ અપને નાહિં
ઐંચે આવત ધનુષ સે, છૂટે સર સે જાહિં. ૧

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની મનમોહક છબિનાં દર્શન થતાં, જેમ ખેંચેલા ધનુષ્યમાંથી છૂટેલું બાણ પાછું આવતું નથી, તેમ હવે આ નેત્રો મારાં રહ્યાં નથી – ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં તલ્લીન બની ગયાં છે. (૧)

બંક બિલોકનિ હૂંસનિ મુરિ, મધુર બૈન રસ સાનિ,
મિલે રસિક રસરાજ દોઉ, હરખિ હિયે 'રસખાનિ.' ૨

સુંદર હાસ્યામૃત ભરેલી વાંકી દૃષ્ટિથી અવલોકન કરતા અને રસભરેલ મધુર વચનામૃત વરસાવતા રસરાજ શ્રીકૃષ્ણ, મને રસિકને મળવાથી મારું હૃદય હર્ષાયમાન થઈ રહ્યું છે. (૨)

દેખ્યો રૂપ અપાર, મોહન સુંદરશ્યામ કો,
વહ બ્રજરાજકુમાર, હિય જિય નૈનનિ મેં બસ્યો. ૩

શ્યામસુંદરના મનમોહન અને અપાર રૂપનું દર્શન થતાં, એ બ્રજરાજકુમારનો મારા હૃદયમાં, પ્રાણમાં અને નેત્રોમાં નિવાસ થયો. (૩)

યા છબિ પૈ 'રસખાનિ' અબ, વારોં કોટિ મનોજ,
જાકી ઉપમા કવિન નહિં, પાઈ, રહે સુ ખોજ. ૪

જેની સુંદરતાની ઉપમા માટે સારી પેઠે શોધ કરવા છતાં પણ કવિઓને યોગ્ય શબ્દો મળતા નથી; એવા વ્રજરાજકુમારની આ છબિ ઉપર કરોડો કામદેવને ન્યોછાવર કરી નાખું. (૪)

સદા ફૂલી ફલી ઔર હરીભરી
પ્રેમવાટિકા
(દોહા)

પ્રેમ – અયનિ શ્રી રાધિકા, પ્રેમ–બરન નઁદનંદ,
'પ્રેમવાટિકા' કે દોઉ, માલી – માલિન દ્વંદ. ૧

શ્રીરાધિકાજી પ્રેમના ધામરૂપ છે અને શ્રીનંદરાજકુમાર – શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રેમવર્ણ–શ્યામવર્ણ અને પ્રેમનું વરણ કરનાર છે. એ બંને 'પ્રેમવાટિકા'ને હરીભરી રાખનાર માલી–માલણનું યુગલ છે. (૧)

પ્રેમ–પ્રેમ સબ કોઉ કહત, પ્રેમ ન જાનત કોય,
જો જન જાનૈ પ્રેમ તો, મરૈ જગત ક્યોં રોય ? ૨

પ્રેમ–પ્રેમ તો બધાંય કહે છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે પ્રેમને કોઈ જાણતું જ નથી. જો મનુષ્ય પ્રેમને જાણતા હોય તો આખું જગત કેમ રડી મરે છે ? (૨)

પ્રેમ અગમ અનુપમ અમિત, સાગર–સરિસ બખાન,
જો આવત એહિ ઢિગ, બહુરિ, જાત નાહિં 'રસખાન.' ૩

સાગરની જેમ સરસ પ્રશંસિત થયેલ પ્રેમ અગમ હોવાથી જાણી શકાતો નથી; અનુપમ હોવાથી તેને કોઈની ઉપમા આપી શકાતી નથી; અને અમિત–અમર્યાદ હોવાથી માપી શકાતો નથી. પરંતુ એમાં એટલો ચમત્કાર છે કે, જે કોઈ એની પાસે આવે છે, તે ફરી વાર પાછું જતું નથી ! (૩)

પ્રેમ – બારુનિ છાનિકૈ, બરુન ભયે જલધીસ,
પ્રેમહિં તેં વિષ પાન કરિ, પૂજે જાત ગિરીસ. ૪

પ્રેમ–મદિરા છાણીને જ વરુણ, જલના અધિષ્ઠાતા–જલદેવતા થયા. તેમજ પ્રેમવડે વિષ-પાન કરવાથી જ ગિરીશ–શંકર પૂજાય છે. (૪)

પ્રેમ રૂપ દર્પન અહો, રચૈ અજૂબો ખેલ,
યા મેં અપનો રૂપ કછુ, લખિ પરિ હૈ અનમેલ. ૫

અહો ! પ્રેમ રૂપી દર્પણ કાંઈ વિચિત્ર જ ખેલ રચે છે કે, જેમાં પોતાનું રૂપ કાંઈ મેળ વિનાનું દેખાય છે ! (૫)

કમલ તંતુ સોં છીન અરુ, કઠિન ખડ્ગ કી ધાર,
અતિ સૂધો ટેઢો બહુરિ, પ્રેમ–પંથ અનિવાર. ૬

કમળતંતુ કરતાં પણ કોમળ અને ખડ્ગની ધાર કરતાં પણ કઠણ-તેજ એવો પ્રેમ-પંથ અતિ સીધો હોવા છતાં ઘણો જ વાંકો અને અનિવાર્ય છે. (૬)

લોક-વેદ-મરજાદ સબ, લાજ કાજ સંદેહ,
દેત બહાયે પ્રેમ કરિ, વિધિ-નિષેધ કો નેહ ? ૭

લોક-વેદની મર્યાદા, લજ્જા, કાર્ય અને સંદેહ-એ બધું પ્રેમ માટે વહેતું મૂકી દેવાય છે. સ્નેહમાં વિધિ શું અને નિષેધ શું ? (૭)

કબહું ન જા પથ ભ્રમ-તિમિર, રહૈ સદા સુખચંદ,
દિન દિન બાઢત હી રહૈ, હોત કુબહું નહિં મંદ. ૮

જે પ્રેમ-પંથમાં કયારેય અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર હોતો નથી; પરંતુ સોળે કળાનો સુખરૂપી ચંદ્ર જ્યાં સદા પ્રકાશી રહે છે. દિવસે દિવસે તેમાં વધારો થતો રહે છે, પણ કયારેય ઘીમો પડતો નથી. (૮)

ભલે વૃથા કરિ પચિ મરૈ, જ્ઞાન-ગરૂર બઢાય,
બિના પ્રેમ ફીકો સબૈ, કોટિન કિયે ઉપાય. ૯

મિથ્યા જ્ઞાન વડે અભિમાન વધારી ભલેને હારી જાય ! પરંતુ કરોડો ઉપાય કરવા છતાં પ્રેમ વિના બધું નીરસ છે. (૯)

શ્રુતિ પુરાન આગમ સ્મૃતિહિ, પ્રેમ સબહિં કો સાર,
પ્રેમ બિના નહિં ઉપજ હિય, પ્રેમ-બીજ અંકુવાર. ૧૦

શ્રુતિ, પુરાણ, શાસ્ત્ર, સ્મૃતિ વગેરે બધાંનો સાર એક માત્ર પ્રેમ જ છે. હૃદયમાં પ્રેમરૂપી બીજ વાવ્યા વિના, પ્રેમનો અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી ! (૧૦)

આનંદ-અનુભવ હોત નહિં, બિના પ્રેમ જગ જાન,
કૈ વહ વિષયાનંદ, કૈ, બ્રહ્માનંદ બખાન. ૧૧

એટલું જાણજો કે, પ્રેમ વિના જગતમાં આનંદનો અનુભવ થતો જ નથી ! પછી ભલેને તે વિષયાનંદ હોય કે પ્રશંસિત બ્રહ્માનંદ હોય ! એટલે કે, પ્રેમનો આનંદ સર્વોપરિ છે. (૧૧)

જ્ઞાન, કર્મ'રુ ઉપાસના, સબ અહમિતિ કો મૂલ,
દૃઢ નિશ્ચય નહિં હોત, બિન, કિયે પ્રેમ અનુકૂલ. ૧૨

જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસના — એ બધાં અહંકારનાં મૂળ છે. પ્રેમને અનુકૂળ કર્યા વિના દૃઢ નિશ્ચય થતો નથી. (૧૨)

શાસ્ત્રન પઢિ પંડિત ભયે, કૈ મૌલવી કુરાન,
જુપૈ પ્રેમ જાન્યો નહીં, કહા કિયો 'રસખાન'. ૧૩

શાસ્ત્રો ભણીને પંડિત થયા, અથવા કુરાન ભણીને મૌલવી થયા; પરંતુ 'રસખાન' કહે છે કે, જ્યાંસુધી પ્રેમ જાણ્યો નથી, ત્યાંસુધી એ બધું ભણવાથી શું થયું ? અર્થાત્ પ્રેમને જાણ્યા વિના બધું વ્યર્થ છે. (૧૩)

કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, ભય, લોભ, દ્રોહ, માત્સર્ય,
ઇન સબહી તેં પ્રેમ હૈ, પરે, કહત મુનિવર્ય. ૧૪

કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, ભય, લોભ, દ્રોહ અને માત્સર્ય–એ બધાંથી પ્રેમ દૂર છે, એમ મુનિવરો કહે છે. (૧૪)

બિન ગુન જોબન રૂપ ધન, બિન સ્વારથ હિત જાનિ,
શુદ્ધ, કામના તેં રહિત, પ્રેમ સકલ 'રસખાનિ.' ૧૫

રસખાનજી કહે છે કે, સાચા પ્રેમમાં ગુણ, યૌવન, રૂપ, ધન અથવા કોઈ પણ પ્રકારના સ્વાર્થની અપેક્ષા રહેતી નથી. એ તો સર્વથા શુદ્ધ અને કામનારહિત હોય છે. (૧૫)

અતિ સૂછમ કોમલ અતિહિ, અતિ નિચરો, અતિ દૂર,
પ્રેમ કઠિન સબ તેં સદા, નિત ઇકરસ ભરપૂર. ૧૬

પ્રેમ અત્યંત સૂક્ષ્મ, અત્યંત કોમળ તેમજ અત્યંત પાસે અને અતિશય દૂર છે. વળી પ્રેમ સર્વથી કઠણ છે અને નિરંતર એકરસથી પરિપૂર્ણ છે. (૧૬)

જગ મેં સબ જાન્યો પરૈ, અરુ સબ કહે કહાય,
પૈ જગદીસ'રુ પ્રેમ યહ, દોઊ અકથ લખાય. ૧૭

સંસારમાં સર્વ કાંઈ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે અને સર્વની ચર્ચા થઈ શકે છે; પરંતુ પરમેશ્વર અને પ્રેમ – એ બંને અદૃશ્ય અને અકથનીય છે. (૧૭)

જેહિ બિનુ જાને કછુહિ નહિં, જાન્યો જાત બિસેસ,
સોઈ પ્રેમ, જેહિ જાનિ કૈ, રહિ ન જાત કછુ સેસ. ૧૮

જેને જાણ્યા વિના વિશેષ કાંઈ પણ જાણી શકાતું નથી, તે જ પ્રેમ છે. અને જેને જાણી લેવાથી સંસારમાં જાણવાને માટે બીજું કાંઈ પણ બાકી રહેતું નથી. (૧૮)

દંપતિ સુખ અરુ વિષય રસ, પૂજા, નિષ્ઠા, ધ્યાન,
ઇનતેં પરે બખાનિયે, શુદ્ધ પ્રેમ 'રસખાન.' ૧૯

રસખાનજી કહે છે કે, દાંપત્યસુખ (સ્ત્રી–પુરુષનું સુખ) અને અન્ય વિષયોથી થતો રસ, પૂજા, નિષ્ઠા અને ધ્યાન – એ બધાંથી પણ શુદ્ધ પ્રેમ દૂર છે. (૧૯)

મિત્ર, કલત્ર, સુબંધુ, સુત, ઇનમેં સહજ સનેહ,
શુદ્ધ પ્રેમ ઇનમેં નહીં, અકથા કથા સબિસેહ. ૨૦

મિત્ર, પત્ની, ભાઈ અને પુત્ર – એ બધાંમાં સહજ સ્નેહ હોય છે; પરંતુ તેમાં શુદ્ધ પ્રેમ હોતો નથી. એ શુદ્ધ પ્રેમની વાત તો સર્વથી અવર્ણનીય અને સર્વથી ઉત્તમ છે. (૨૦)

ઇક અંગી બિનુ કારનહિ, ઇકરસ સદા સમાન,
ગનૈ પ્રિયહિ સર્વસ્વ જો, સોઈ પ્રેમ પ્રમાન. ૨૧

પ્રેમ સદૈવ એકાંગી, અકારણ, એકરસ અને સદા સમાન રહે છે. એટલે કે, પ્રેમને કાળ બાંધી કરી શકતો નથી. જે પોતાના પ્યારાને પોતાનું સર્વસ્વ ગણે છે, તે જ ખરો પ્રેમ છે. (૨૧)

ડરૈ સદા, ચાહૈ ન કછુ, સહૈ સબૈ જો હોય,
રહૈ એક રસ ચાહિ કૈ, પ્રેમ બખાનો સોય. ૨૨

જે પોતાના પ્યારાથી નિત્ય ડરતા હોય અને એની પાસે કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા કરે નહીં. જે વિપત્તિ આવે તે બધી સહન કરે અને સદૈવ પ્રેમ કર્યા પછી એકરસ (પ્રેમરૂપ) થઈને જ રહે, તે જ પ્રેમ પ્રશંસનીય છે. (૨૨)

પ્રેમ પ્રેમ સબ કોઉ કહૈ, કઠિન પ્રેમ કી ફાંસ,
પ્રાન તરફિ નિકરૈ નહીં, કેવલ ચલત ઉસાંસ. ૨૩

પ્રેમ-પ્રેમ તો બધાંય કહે છે; પરંતુ પ્રેમની ફાંસ-પ્રેમનું બંધન ઘણું જ કઠિન હોય છે. પ્રેમીના પ્રાણ, પોતાના પ્યારાના વિયોગમાં તડફે છે; પરંતુ નીકળતા નથી. એ સમયે કેવળ ઉચ્છ્વાસ જ ચાલે છે. (૨૩)

પ્રેમ હરિ કો રૂપ હૈ, ત્યોં હરિ પ્રેમ સરૂપ,
એક હોઈ દ્વૈ યોં લસૈં, જ્યોં સૂરજ અરુ ધૂપ. ૨૪

પ્રેમ, ઈશ્વરરૂપ છે અને ઈશ્વર, પ્રેમરૂપ છે. એ બંને - પ્રેમ અને શ્રીહરિ-એક હોવા છતાં સૂર્ય અને ધૂપ-તડકાની જેમ બે નામથી શોભી રહ્યાં છે, (૨૪)

જ્ઞાન, ધ્યાન, વિદ્યા, મતી, મત, વિશ્વાસ, વિવેક,
બિના પ્રેમ સબ ધૂર હૈં, અગ જગ એક અનેક. ૨૫

જ્ઞાન, ધ્યાન, વિદ્યા, બુદ્ધિ, મંતવ્ય, વિશ્વાસ અને વિવેક - એ બધાં પ્રેમ વિના ધૂળ જેવાં છે! જેવી રીતે જગત એક છે અને તેમાં અનેક પર્વતોનો સમાવેશ થાય છે, તેવી જ રીતે એક પ્રેમમાં બધાંનો સમાવેશ થઈ જાય છે. (૨૫)

પ્રેમ-ફાંસ મેં ફંસિ મરૈ, સોઈ જિયે સદાહિં,
પ્રેમ-મરમ જાને બિના, મરિ કોઉ જીવત નાહિં. ૨૬

જેઓ પ્રેમરૂપી ફાંસી-બંધનમાં પડીને મરી ગયા છે, તેઓ જ સદા જીવે છે. પ્રેમનો મર્મ જાણ્યા વિના મરીને કોઈ પણ અમરતા પ્રાપ્ત કરતા નથી. (૨૬)

જગ મેં સબ તેં અધિક અતિ, મમતા તનહિં લખાય,
પૈ યા તનહૂં તેં અધિક, પ્યારો પ્રેમ કહાય. ૨૭

સંસારમાં સર્વથી વધારેમાં વધારે મોહ શરીરમાં જોવામાં આવે છે; પરંતુ પ્રેમ તો આ શરીરથી પણ વિશેષ પ્યારો કહેવાય છે. (૨૭)

જેહિ પાયે વૈકુંઠ અરુ, હરિહૂં કી નહિં ચાહિ,
સોઈ અલૌકિક સુદ્ધ, સુભ, સરસ સુપ્રેમ કહાહિ. ૨૮

જેને પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી વૈકુંઠની અને શ્રીહરિની પણ ચાહના રહેતી નથી; તે જ પ્રેમ અલૌકિક, શુદ્ધ, કલ્યાણકારી અને સરસ કહેવાય છે, (૨૮)

કોઉ યાહિ ફાંસી કહત, કોઉ કહત તરવાર,
નેજા, ભાલા, તીર કોઉ, કહત અનોખી ઢાર. ૨૯

રસખાનજી કહે છે કે, પ્રેમને કોઈ ફાંસી-બંધન કહે છે; કોઈ તેને તલવાર કહે છે; કોઈ તેને બરછી, ભાલું અને તીર કહે છે અને કોઈ તેને વિચિત્ર ઢાલ પણ કહે છે. (૨૯)

પૈ મિઠાસ યા માર કે, રોમ રોમ ભરપૂર,
મરત જિયૈ, ઝુકતો થિરૈ, બનૈ સુ ચકનાચૂર. ૩૦

પરંતુ આ મારની મીઠાશ રોમેરોમ ભરપૂર થઈ જાય છે! જે મારથી મરતો હોય તે જીવતો થઈ જાય છે અને પડતો હોય તે સ્થિર-ટટ્ટાર થઈ, તે પ્રેમમાં ચકચૂર-તલ્લીન બની જાય છે. (૩૦)

पै एतो हूँ हम सुन्यो, प्रेम अजूबो खेल,
जाँबाजी बाजी जहाँ, दिल का दिल से मेल. ३१

પરંતુ અમે એ પ્રેમ સંબંધમાં કેવળ એટલું જ સાંભળ્યું છે કે, પ્રેમ એક વિલક્ષણ ખેલ છે અને જ્યાં પ્રાણની બાજી લાગી જાય છે, ત્યાં એ હૃદયનો હૃદયથી મિલાપ થાય છે. (૩૧)

સિર કાટો, છેદો હિયો, ટૂક ટૂક કરિ દેહુ,
પૈ યાકે બદલે વિહૅસિ, વાહ વાહ હી લેહુ. ૩૨

રસખાનજી કહે છે કે, પ્રેમને બદલે મસ્તક કાપી નાખો, હૃદયને છેદી નાખો અને શરીરના ટુકડેટુકડા કરી નાખો; પરંતુ એના બદલામાં તમે હસીને 'વાહવાહ !' જ પ્રાપ્ત કરો. (૩૨)

અકથ કહાની પ્રેમ કી, જાનત લૈલી ખૂબ,
દો તનહૂં જહૅ એક ભે, મન મિલાઈ મહબૂબ. ૩૩

પ્રેમની કથા અવર્ણનીય છે. જેને એકમાત્ર લયલાએ જ સારી રીતે જાણી છે. પ્રિયમાં મન મેળવવાથી જ્યાં બે શરીર પણ એક થાય છે. (૩૩)

દો મન ઇક હોતે સુન્યો, પૈ વહ પ્રેમ ન આહિ,
હોઈ જબૈ દ્વૈ તનહું ઇક, સોઈ પ્રેમ કહાહિ. ૩૪

બે મન એક થતાં સાંભળ્યાં છે; પરંતુ તે પ્રેમ નથી હોતો. જ્યારે બે શરીર એક થાય, તે જ સાચો પ્રેમ કહેવાય છે. (૩૪)

યાહી તેં સબુ મુક્તિ તેં, લહી બડાઈ પ્રેમ,
પ્રેમ ભયે નસ જાહિં સબ, બઁધે જગત કે નેમ. ૩૫

આ કારણથી પ્રેમે મુક્તિ વગેરે બધાંથી અધિક મહત્તા પ્રાપ્તિ કરી છે. પ્રેમ થયા પછી જગતના બાંધેલા બધા નિયમો દૂર થઈ જાય છે. (૩૫)

હરિ કે સબ આધીન પૈ, હરિ-પ્રેમ આધીન,
યાહી તેં હરિ આપુહી, યાહિ બડપ્પન દીન. ૩૬

ભગવાનને વશ બધો સંસાર છે; પરંતુ ભગવાન પ્રેમને આધીન છે, માટે જ ભગવાને સ્વયમેવ એ પ્રેમને મહત્તા આપી છે. (૩૬)

વેદ-મૂલ સબ ધર્મ યહ, કહૈ સબૈ શ્રુતિસાર,
પરમ ધર્મ હૈ તાહુ તેં, પ્રેમ એક અનિવાર. ૩૭

સર્વ શ્રુતિઓનો સાર એ છે કે, વેદોક્ત ધર્મ જ મૂળ ધર્મ છે; પરંતુ એનાથી પણ અધિક અનિવાર્ય પરમ ધર્મ એક પ્રેમ છે. (૩૭)

જદપિ જસોદા નંદ અરુ, ગ્વાલ બાલ સબ ધન્ય,
પૈ યા જગ મેં પ્રેમ કોં, ગોપી ભઈ અનન્ય. ૩૮

જો કે, યશોદાજી, નંદરાયજી અને સર્વ ગ્વાલબાલોનો પ્રેમ ધન્ય છે; પરંતુ આ વિશ્વમાં શ્રીગોપીજનો પ્રેમને કારણે અનન્ય થયાં છે. (૩૮)

યા રસ કી કછુ માધુરી, ઊધો લહી સરાહિ,
પાવૈ બહુરિ મિઠાસ અસ, અબ દૂજો કો આહિ ? ૩૯

શ્રીગોપીજનોના પ્રેમરસનું થોડુંક માધુર્ય ઉદ્ધવજીને મળ્યું. જેની એમણે બહુ જ પ્રશંસા કરી, પણ હવે બીજું કોણ છે કે, જે એ માધુર્યને પ્રાપ્ત કરી શકે? (૩૯)

શ્રવન, કીરતન, દરસનહિં, જો ઉપજત સોઇ પ્રેમ,
શુદ્ધાશુદ્ધ વિભેદ તેં, દ્વૈવિધ તાકે નેમ. ૪૦

શ્રવણ, કીર્તન અને દર્શનથી મનુષ્યમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને જ પ્રેમ કહેવાય છે. શુદ્ધ અને અશુદ્ધ-એવા ભેદથી તેના બે પ્રકારના નિયમ છે. (૪૦)

સ્વારથમૂલ અશુદ્ધ ત્યોં, શુદ્ધ સ્વભાવઽનુકૂલ,
નારદાદિ પ્રસ્તાર કરિ, કિયો જાહિ કો તૂલ. ૪૧

જે પ્રેમના મૂળમાં સ્વાર્થ રહેલો હોય છે, તેને અશુદ્ધ પ્રેમ કહે છે અને જે સ્વાર્થરહિત મૂળ સ્વભાવને અનુકૂળ હોય છે, તેને શુદ્ધ પ્રેમ કહેવામાં આવે છે. નારદજી આદિ મુનીશ્વરોએ આ પ્રેમનો પ્રસ્તાર આદિ કરીને તેની તુલના કરી છે. (૪૧)

રસમય, સ્વાભવિક બિના સ્વારથ અચલ મહાન,
સદા એકરસ શુદ્ધ સોઈ, પ્રેમ અહૈ 'રસખાન.' ૪૨

રસખાનજી કહે છે કે, જે રસમય (આનંદમય), સ્વાભાવિક, નિઃસ્વાર્થ, અચલ અને મહાન હોય છે, તથા જે એકરસ–નિર્વિકાર અને શુદ્ધ હોય છે, તે જ સાચો પ્રેમ છે. (૪૨)

જાતેં ઉપજત પ્રેમ સોઈ, બીજ કહાવત પ્રેમ,
જામેં ઉપજત પ્રેમ સોઈ, ક્ષેત્ર કહાવત પ્રેમ. ૪૩

જેનાથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય, તે જ પ્રેમનું 'બીજ' છે; અને જેમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તે જ પ્રેમનું 'ક્ષેત્ર' કહેવાય છે. (૪૩)

જાતેં પનપત, બઢત અરુ ફૂલત, ફલત મહાન,
સો સબ પ્રેમ હિં પ્રેમ યહ, કહત રસિક 'રસખાન.'. (૪૪)

રસિક–પ્રેમી રસખાનજી કહે છે કે, જેનાથી પોષિત થઈને હર્યો ભર્યો રહે છે, વધે છે, ફૂલે છે, ફળે છે અને મહાન થાય છે, તે સર્વ પ્રેમ જ પ્રેમ છે. (૪૪)

વહી બીજ, અંકુર વહી, એક વહી આધાર,
ડાલ, પાત, ફલ, ફૂલ સબ, વહી પ્રેમ સુખ–સાર. (૪૫)

એ પ્રેમ જ બીજ છે, એ જ અંકુર છે, અને એક માત્ર આધાર પણ એ જ છે, ડાળ, પાન, ફૂલ અને ફળ–એ સર્વે સુખના સારરૂપ પ્રેમ જ છે. (૪૫)

જો જાતેં, જામેં બહુરિ, જા હિત કહિયત બેસ,
સો સબ પ્રેમ હિં પ્રેમ હૈ, જગ 'રસખાન' અસેસ. (૪૬)

રસખાનજી કહે છે કે, જે પ્રેમ જેનાથી અને જેમાં ઉત્પન્ન થાય છે તથા જેને કારણે તેને મહત્તા મળી છે, તે સર્વ પ્રેમ જ પ્રેમ છે, અને જગત તે પ્રેમથી જ પરિપૂર્ણ છે. (૪૬)

કારજ–કારન–રૂપ યહ, પ્રેમ અહૈ 'રસખાન',
કર્તા, કર્મ, ક્રિયા, કરન, આપહિ પ્રેમ બખાન. (૪૭)

રસખાનજી કહે છે કે, આ પ્રેમ કાર્ય અને કારણરૂપ છે. કર્તા, કર્મ, ક્રિયા અને સાધન—એ સ્વયં પ્રેમની પ્રશંસા કરે છે. (૪૭)

દેખિ ગદર હિત-સાહબી, દિલ્લી નગર મસાન,
છિનહિં બાદસા-બંસ કી, ઠસક છોરિ 'રસખાન.' ૪૮

રસખાનજી કહે છે કે, મેં સ્વામિત્વને માટે વિપ્લવ (બળવો) થતો નિહાળીને અને દિલ્હી નગરને સ્મશાનવત્ સમજીને એક ક્ષણમાં જ બાદશાહી પરિવારની મમતાનો ત્યાગ કર્યો. (૪૮)

પ્રેમ-નિકેતન શ્રીબનહિં, આઈ ગોવર્ધન ધામ,
લહ્યો સરન ચિત ચાહિ કૈ, જુગલ સરૂપ લલામ. ૪૯

પછી પ્રેમ-ધામ શ્રીવૃંદાવનમાં આવી ગયો. ત્યાં શ્રીગોવર્ધન ધામમાં આવીને શ્રીરાધા-કૃષ્ણનાં સુંદર યુગલસ્વરૂપનું શરણ સ્વીકાર્યું અને ચિત્ત દઈને એ ભગવત્સ્વરૂપમાં પ્રેમ કર્યો. (૪૯)

તોરિ માનિની તેં હિયો, ફોરિ મોહિની-માન,
પ્રેમદેવ કી છબિહિ લખિ, ભયે મિયાઁ 'રસખાન'. ૫૦

માનવતી પત્નીમાંથી મન મુક્ત કરીને અને મોહિની ઉપપત્નીના માનનો ત્યાગ કરીને પ્રેમદેવ શ્રીકૃષ્ણચંદની છબી જોઈને, રસખાનજી કહે છે કે, હું તેનો ભક્ત બની ગયો. (૫૦)

વિધુ૧ સાગર૪ રસ૬ ઇંદુ૧ સુભ બરસ સરસ 'રસખાનિ',
'પ્રેમવાટિકા' રચિ રુચિર ચિર હિય-હરખ બખાનિ. ૫૧

રસખાનજી કહે છે કે, મેં સં. ૧૬૪૧*ના શુભ વર્ષમાં રસની ખાણરૂપ આ સુંદર 'પ્રેમવાટિકા' (પ્રેમની ફૂલવાડી)ની રચના કરી છે; જે ચિરકાલપર્યંત રસિકજનોના હૃદયમાં નિવાસ કરીને તેના હર્ષની પ્રશંસા કરશે. (૫૧)

અરપી શ્રીહરિ-ચરન-જુગ-પદુમ-પરાગ નિહાર,
બિચરહિં યામેં રસિકવર, મધુકર-નિકર અપાર. ૫૨

શ્રીહરિનાં યુગલ ચરણારવિંદના પરાગને જોઈને એ ચરણકમલમાં મેં આ 'પ્રેમવાટિકા' અર્પણ કરી છે. જેમાં રસિકજનો રૂપી ભ્રમરસમૂહ ગુંજારવ કરતા વિચરણ કરે. (૫૨)

(શેષપૂરન)

રાધા-માધવ સખિન સંગ, બિહરત કુંજ-કુટીર,
રસિકરાજ 'રસખાનિ' તહઁ, કૂજત કોઇલિ કીર. ૫૩

પ્રેમવાટિકાની કુંજ-કુટીરમાં સખીજનો સાથે શ્રીરાધા-કૃષ્ણ યુગલ સ્વરૂપ વિહાર કરે છે અને 'રસખાનજી' રૂપી રસિક ભક્તજનો ત્યાં કોકિલા અને શુક સ્વરૂપે કૂજન કરી રહેલ છે. (૫૩)

– भक्तिप्रिय

---

*સંસ્કૃતમાં સાગરની સંખ્યા ૪ (ચાર) માનવામાં આવી હોવાથી 'પ્રેમવાટિકા'ની રચના સં. ૧૬૪૧માં (શરણગમનપશ્ચાત્ તરત જ) થઈ હોવાનું નિશ્ચિત છે.
(જુઓ : 'નાગરીપ્રચારિણીપત્રિકા' વર્ષ : ૬૦, અંક : ૧, પૃ. ૬૦ ઉપરનો શ્રી. બટેકૃષ્ણનો લેખ)

શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશ પ્રભુચરણ કૃત 'ગુપ્તરસ' કી ટીકા

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ । અથ શ્રીમત્પ્રભુચરણ શ્રીગુસાંઈજી કૃત 'ગુપ્તરસ' કે શ્લોકાર્થ, સંસ્કૃત મેં જો અજ્ઞ હૈં તિનકે જ્ઞાપનાર્થ ભાષા મેં લિખ્યતુ હૈ.

એક સમે શ્રીઠાકુરજી પાંચ વરસ કે અપુને વયસ્ય કે સંગ ખેલત વ્રજભક્તન કે આઁગન મેં પધારે. વા સમય એક ભક્ત જો ગૂઢભાવભાવિત હતે, તિનને શ્રીઠાકુરજી કોં બાલકન તેં ન્યારે કરિ અપુને અંક મેં ભરિ ગોદ બિઠાય સમસ્યા મેં બાલ અવસ્થા મેં પ્રૌઢ લીલારસ કે ભોગ કરિવે કી શિક્ષા કરત હૈં.

પયોદધ્યાજ્યમિક્ષાભિનવઘૃતગોધૂમચણકૈ-
ક્ષવૈરત્યુપ્તૈર્વિવિધરસભોજ્યં ત્વતિમુદા।
વિધાયાધાર્યાર્થાંચિતરુચિરપાત્રેષુ રહસિ
પ્રિયં પ્રાપ્યાંકસ્થં કિમપિ સમવોચત્પ્રિયતમા ॥૧॥

ટીકા : દૂધ અરુ દહી તથા મનોહર કે લડુવા તથા સદ્ય કે તાયે ઘૃત તથા ગેહૂઁ ઔર ચના ઔર ખુરા–યે સપ્ત પદાર્થ અતિ ઉત્તમ પ્રકાર સોં, જો હમારે બનાયે અરુ વિવિધ રસ ભોજન સોં, અંતઃકરણપૂર્વક એકાંત કે વિષે, જા રસ કોં ઉચિત, જૈસો પાત્ર તામેં સંપાદન કરિકેં ધરે હૈં. તાકો હે પ્રિય! હમારે પોષક જો તુમ, સો વિવિધ રસ સોં ભોજન કરો. (૧)

અસ્મદીય પદાર્થાનાં ભોગઃ કાર્યસ્ત્વયૈવ હિ ।
અન્યથા માર્ગમર્યાદા નશ્યેત્યંભોજલોચન ॥૨॥

ટીકા : હમારે જો દોય પ્રકાર કે પદાર્થ–એક તો દેહસંબંધી સર્વાંગ મેં મુખ, નયન, ભૃકુટી, કપોલ, વક્ષસ્થલ, ઉરોજ, હસ્ત આદિ અવયવ હૈં, ઔર દૂસરો ગૃહસંબંધી નવનીત, દૂધ, દહી આદિ સામગ્રી, તાકોં તુમ હી ભોગ કરો. અન્યથા કહત ન કરોગે તો માર્ગ કી મર્યાદા જો 'પુષ્ટિમાર્ગીય જીવન કી સમર્પી જો વસ્તુ, તાકોં હમ અરોગત હૈં અરુ તા કરિ હમ પુષ્ટ હોત હૈં', ઐસી જો તુમ્હારી પ્રતિજ્ઞા, હે અંભોજલોચન (કમલનયન) ! વહ મર્યાદા નષ્ટ કહત નાશ હોયગી. (૨)

ઇતરોપયોગશંકાદવદહનસુતપ્તમંતરસ્માકમ્ ।
સ્વાંગીકૃતિનવજલદૈઃ શિશિરય ગોપીજનપ્રાણ ॥૩॥

ટીકા : તુમ્હારે ભોગ વસ્તુ કો ઇતર ભોગ કરે, ઐસી જો શંકારૂપ દાવાનલ, તા કરિ હમારે અંતઃકરણ તપ્ત ભયે હૈં, તિનકોં તુમ્હારી સામગ્રી ભોગ અંગીકાર રૂપી જો નવીન

મેઘ, તા કરિ હે ગોપીજનપ્રાણ ! શીતલ કરો. (૩)

લોકવિગીતં નાથ સ્ફુટમસ્માભિસ્તથાકૃતં તસ્માત્ ।
બાલકલીલાપ્રૌઢયા ત્વયૈવ સંપાદનીયઃ સઃ ॥૪॥

ટીકા : હે નાથ ! લોગન વિષે જો નિંદિત તાકોં હમ સ્ફુટ કિયો કહત પ્રગટ કિયો. તાતેં તુમહુ બાલક કી લીલા મધ્ય જો કિશોર લીલા તા કરિ રસ સંપાદન કરનો. (૪)

કાર્યા વ્યાવૃતિરન્યેષાં યદાસ્માભિસ્તદા તથા ।
યતનીયં સમુદ્વેલબાલલીલા મિવાચર ॥૫॥

ટીકા : અન્ય જો ગોપીપતિન કે કાર્ય કો ઉદ્યમ જો કૃષિ-ગોચારણ સમે તા બિરિયાં હમ તુમ્હારે બુલાવને કોં યત્ન કરેંગે. તુમહુ તા સમે નિર્મર્યાદ આચરણ કરોગે. (૫)

રજતમયેઽપ્યતિસૂક્ષ્મે પાત્રે નવનીતમતિનવં નિહિતમ્ ।
શોણે શિકયે મુક્તાગુચ્છવતિ ત્વં ગૃહાણેદમ્ ॥૬॥

ટીકા : રૂપે કો પાત્ર, ન બહુત છોટો ન બહુત બડ઼ો, તામેં સદ્ય કો ઉત્પન્ન ભયો સો નવનીત, સો લાલ પાટ કો જો છીકા મુક્તાગુચ્છસંયુક્ત, તા પર ધરિ રાખ્યો હૈ, સો તુમ હી ગ્રહણ કરોગે.

યા કરિકે મધ્યા ભક્ત જો કસૂંબી સાડ઼ી, મુક્તા કે આભરણ સંયુક્ત હૈ, તિનકે રસગ્રહણ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૬)

તન્નિકટે ત્વસ્તિ સિતા હૈમે પાત્રે તદભ્રિમે શિકયે ।
સુશ્રુત પયઃ સિતૈલાકર્પૂરયુતં ચ પેયં તત્ ॥૭॥

ટીકા : વા કે નિકટ સુવર્ણ કે કટોરા મેં મિશ્રી હૈ, તા સંયુક્ત પિછલે શ્લોક મેં કહ્યો જો નવનીત, તાકોં અરોગો. અરુ તા કે નિકટ કો છીકો વા પર ઓહોત ઓટ્યો દૂધ, મિશ્રી-ઈલાયચી-બરાસ સંયુક્ત ધર્યો હૈ, તા કો તુમ પાન કરો.

વા કરિ પ્રગલ્ભા જો જ્ઞાતયૌવના ભક્ત, તિનકે રસગ્રહણ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૭)

દુગ્ધમધ્યે હૈમપાત્રં સૂક્ષ્મં નિહિતમસ્તિ મે ।
સુખેન તેન તત્પાનં કુરુ મત્પ્રાણવલ્લભ ॥૮॥

ટીકા : ઊપર કે શ્લોક મેં કહ્યો સો દૂધ, તા કે મધ્ય સુવર્ણ કી છોટી કટોરી ધરી હૈ, તાસોં હે હમારે પ્રાણવલ્લભ ! વા દૂધ કોં સુખેન તુમ પાન કરો.

યા કરિ પહેલે શ્લોક મેં કહે જો ભક્ત, ઉનકે અધરપાન કી સમસ્યા કરત હૈ. (૮)

શૃતદુગ્ધમોદકાનિ પ્રિયૈતદુપરિસ્થ કનકમયપાત્રે ।
નિહિતાનિ સંતિ સુહિતાન્યસ્માકં ત્વત્કરસ્પર્શાત્ ॥૯॥

ટીકા : ઊપર કહ્યો જો દૂધ, તા પર સુવર્ણ કે પાત્ર મેં ઓટ્યો દૂધ કો જો ઐસા

તા કે લડુવા ધરે હૈં. વા કો હે પ્રિય ! તુમ્હારે કર કો સ્પર્શ હોયગો. તબ હમારે સુખકારી હોયગો.

યા કરિ વા હી ભક્ત કે કુચસ્પર્શ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૯)

સુશ્રુતમાહિષદુગ્ધઘટોડપિ તન્નિકટમેવ ચ શિક્યગતઃ પ્રિય ।
રુચિર મૃણ્મયપાત્રપિધાનયુક્તવ મુખાંબુજસંગમમિચ્છતિ ॥૧૦॥

ટીકા : આછી ભાંતિ ઓટ્યો મહિષ કો દૂધ, તાકો ઘટ, સો હે પ્રિય ! વા હી કે નિકટ જો સ્યામ પાટ કો છીકા, તા પર દૂસરો રુચિર મૃણ્મય કટોરા, સો ઢાંપિ રાખ્યો હૈ, સો તુમ્હારે હી મુખકમલ કે સંગમ કી ઇચ્છા કરત હૈ.

યા કરિ સ્યામવસ્ત્રપરિધાન સોં જો કોઈ મુગ્ધા ભક્ત, તિનકે સર્વાંગ કે સુસ્વાદ રસ તથા ગલસ્થલ ચુંબન કે રસગ્રહણ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૧૦)

એકૈકં ત્વન્મુખાંભોજે યથા ભાતિ તથા કૃતમ્ ।
તદગ્રેડસ્તિ નવે શિક્યેકર્કંટીબીજગોદકમ્ ॥૧૧॥

ટીકા : વા હી કે આગે અગ્રિમ છીકા પર કર્કંટીબીજ (સકરટેટી કે બીજ) કે લડુવા ધરે હૈં, સો એક એક કરિકૈં આછો લગે યા હી પ્રકાર સોં આપકે શ્રીમુખ મેં ધરે.

યા કરિ અજ્ઞાતયૌવના જો મુગ્ધ ભક્ત, તિનકો અનંકુરિત જો બીજરસ, તાકે ગ્રહણ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૧૧)

સિતાલવંગકર્પૂરાદિભિરાતિક્તમૃત્તમમ્ ।
નવમૃણ્મયપાત્રેડસ્તિ દધિશિક્યેડતિચિત્રિતે ॥૧૨॥

ટીકા : મિશ્રી અરુ લવંગ, અરુ બરાસાદિક સોં મિલાયો જો દધિ સો નવીન મૃત્તિકાપાત્ર મેં ધરિકૈં અતિવિચિત્ર (રંગબેરંગી) છીકા પર રાખ્યો હૈ.

યા કરિ ત્રિગુણરસયુક્ત જો પ્રૌઢા ભક્ત, તિનકો રસ જો કિંચિત્ ખાટો-મધુરો હૈ, તાકે ગ્રહણ કો સૂચન કરત હૈ. તહાં ત્રિગુણ-સો મિશ્રી સાત્ત્વિક, લવંગ તામસ, અરુ બરાસ રાજસ ગુણ કે જ્ઞાપક હૈં. (૧૨)

કેવલેનૈવ દધ્ના યદાસિક્તં સુશ્રુતં પયઃ ।
તદ્ઘ્યતિઘનં સ્વાદુ શિક્યેડસ્તિ નવકાંચને ॥૧૩॥

ટીકા : કેવલ દધિ સોં જમાયો જો અતિ ઓટ્યો દૂધ, તા કરિ સિદ્ધ ભયો જો ઘનીભૂત સુસ્વાદુ દહી, સો નવીન સુવર્ણતંતુ કે છીકા પર ધરયો હૈ.

યા કરિ જ્ઞાતયૌવના જો શુદ્ધ પ્રગલ્ભા ભક્ત, જરીવસ્ત્રસંયુક્ત તિનકો રસ જો કેવલ ગોરસતુલ્ય, તાકે ગ્રહણ કી શિક્ષા કરત હૈ. (૧૩)

ગોધૂમચણકપિષ્ટામિક્ષા મિષ્ટા વિનિર્મિતા રસ્યાઃ ।
તે સંત્યર્થાઃ પીતશ્વેતશ્યામેષુ શિક્યેષુ ॥૧૪॥

ટીકા : ગેહૂં ઔર ચના કે પિષ્ટ, તથા તાતે દુધ મેં ખટાઈ ડારે તેં જો ફાટ્યો દુધ, તા કરિ બની જો અતિ ઉત્તમ કોમલ રસાલ જો સામગ્રી પદાર્થ, સો પીત શ્વેત શ્યામ છીકા પર ધરે હૈં.

યા કરિ ત્રિગુણ ભક્ત, જો પીત લહેંગા, શ્વેત સાડી એવં શ્યામ કંચુકી આદિ વસ્ત્ર-પરિધાનસંયુક્ત હૈ, તિનકે ગંડસ્થલ, અધર, કુચ જો કોમલ અંગ. તિનકે રસાસ્વાદ કી શિક્ષા કરત હૈ. (૧૪)

નિગદિત શિક્યસમૂહાંતરતુર્યે પદ્મરાગમય શિક્યે ।
તત્ર સ્તઃ શિખરિણ્યૌ નવમૃણ્મયપાત્રયોર્નાથ ॥૧૫॥

ટીકા : ઉપર કહે ઐસે જો છીકા કે સમૂહ, તાકે મધ્ય જો લાલ મણિમય છીકા, તા પર દોય પ્રકાર કે સિખરન—એક અત્યંત મિષ્ટ, એક કિંચિત્ ખાટો, સો હે પ્રાણનાથ ! નવીન મૃત્તિકા કે પાત્ર મેં ધરી રાખ્યો હૈ.

યા કરિ મણિ કે આભરણ સંયુક્ત જો દોય પ્રકાર કે ભક્ત—એક અજ્ઞાતયૌવના મધ્યા કેવલ મિષ્ટ રસમય, જો મેં શ્રીઠાકુરજી કો શ્રમ નહીં હોત, અરુ એક જ્ઞાતાજ્ઞાત યૌવના મધ્યા જો કિંચિત્ ખાટે રસમય, જાકે રસગ્રહણ મેં થોડ઼ો સો શ્રમ હોત હૈ, ઐસે જો ભક્ત તિનકે રસાસ્વાદ કો સૂચન કરત હૈ. (૧૫)

સંધિતચૂતાર્દ્રક જંભીરફલઃ સત્કરીરાદિઃ ।
અતિરોચકસ્તદગ્રિમશિક્યેઽસ્તિ નવાંબુદશ્યામ ॥૧૬॥

ટીકા : આમ તથા અદરક તથા નવીન નીંબૂ તથા બિજોરા તથા સુંદર ટેંટી આદિ સંધાને જો અતિરોચક, સો હે નવધનશ્યામ ! તાકે અગ્રિમ છીકા ઊપર ધરે હૈં.

યા કરિ પ્રૌઢા ભક્ત જો વિચિત્ર ભાવસંયુક્ત, માનવતી, તિનકે રસગ્રહણ કી સમસ્યા કરત હૈ. (૧૬)

ઉચ્ચૈઃ સ્થિતશિક્યાનામર્થઅનેકપ્રસાધનાનિ પરમ્ ।
પીઠોલૂખલભાંડાન્યસ્માભિઃ સંતિ નિહિતાનિ ॥૧૭॥

ટીકા : અતિ ઉચ્ચસ્થિત જો છીકા, તાકી પ્રાપ્તિ કે લિયે હમ અનેક સાધન કરિ પટડ઼ા તથા ઉલૂખલ તથા ઔર ભાંડ રાખે હૈં.

યા કરિ યહ જતાયો જો જે ભક્ત ગૃહાદિક કી મર્યાદા સોં દુષ્પ્રાપ્ય હૈં, તિનકી પ્રાપ્તિ જા દ્વારા બેગિ અનાયાસ સોં હોય ઐસે હમ અનેક મધ્યા તત્પર કરિ રાખે હૈં. તા ઉપાય કરિ વહ રસ કો અંગીકાર કરો. (૧૭)

ષડ્રસમયાપદાર્થાઃ સંધાવાશ્ચાતિચિત્ર રૂપાંતાઃ ।
યોગ્યસ્થાને નિહિતા મહાનસે સંતિ ભૂયિષ્ઠા ॥૧૮॥

ટીકા : ષડ્રસ જો કટુ, અમ્લ, તિક્ત, લવણ, કષાય ઔર મધુર—યહ જો ષડ્રસ પદાર્થ ઔર સંયાવો (ખીર, દહી, દારિ, સખડ઼ી) આદિ વિવિધ સામગ્રી જો યોગ્ય સ્થાન, જો પાકશાલા, તહાં ભૂમિ પર ધરિ હૈં.

યા કરિ શ્રીઠાકુરજી રાત્રિ સંકેત કરિ કહું ઔર ઠૌર પધારે, તત્સંબંધી ઉત્પન્ન ભયો જો ખંડિતા કો માન, ઐસે જો નિર્ગુણ ભક્ત, તિન કોં ષટ્ પ્રકાર કે રસ કી સમસ્યા કરત હૈ. ભૂમિ પર ધરિવે કો અભિપ્રાય યહ જો સખડ઼ી ભૂમિ પર અગ્નિ કે પાસ રહત હૈ. તબ તાતી સુસ્વાદુ રહત હૈ. ઔર માન હૂ તાતો હોત હૈ. (૧૮)

કિયદ્વર્ણ્યં તે પદાર્થાસ્ત્વદેકભોગ્યા મે ।
ત્વં ભુંક્ષ્વાશુ સરામો વયસ્યવૃંદૈ: સહાગત્ય ॥ ૧૯ ॥

ટીકા : એક તુમ્હારે ભોગ લાયક જો સબ પદાર્થ, તાકો હમ કહાંતાંઈ વર્ણન કરેં ? સો સબ પદાર્થ તુમ હી શીઘ્ર ભોગ કરો, અરુ વયસ્ય બાલક અપને તથા બલદેવજૂ કો સંગ લે આવનો.

યા કરિ યહ જતાયો જો ઐસી સામગ્રી કે ભોગ સમય વેદ મર્યાદારૂપ જો બલદેવજી સંગ હોય, અરુ દ્વાર કે બાહર ઠાઢ઼ે રહે તો ઔરન કોં યહ લીલા કોં સમ્યક્ જ્ઞાન ન હોય, અરુ છોટે બાલક જો રહસ્યલીલા તેં અજ્ઞાત હૈ સો તો અંતર કો વૃત્તાંત તો કછુ જાનેંગે નાંહીં, અરુ હમ.રે-તુમ્હારે બીચ ઉત્તર-પ્રતિઉત્તર કે સહાય હોય રહેંગે. (૧૯)

એવમેવાખિલા નોંત:સદનેષુ ત્વદાશયા ।
સંપાદ્ય નિહિતા: સંતિ પદાર્થા ભાવસુંદર ॥ ૨૦ ॥

ટીકા : યા પ્રકાર કે સમગ્ર પદાર્થ, જો હમસોં હમારે ઘરન મેં તુમ્હારી આસ કરિકે હે ભાવસુંદર ! અનેક પદાર્થ સંપાદન કરિ ધરે હૈં.

યા કરિ યહ જનાયો જો હે ભાવસુંદર ! હમારે પ્રત્યંગરૂપી જો સબ પદાર્થ, સો ભોજન તથા સ્નાનાદિક તથા શૃંગાર-વસ્ત્ર ધારણ મેં તુમ્હારી આસ ધરિ પોષણ અરુ સિદ્ધ કરિ રાખે હૈં. અરુ કાહૂ કે ઉપયોગ નહીં ભયો હૈ. ભરથાર કો ભોગ તો અંતરંગ માયા કે વિલાસ કરિ લોક પ્રતીતિ માત્ર હી હૈ, ન તુ સાક્ષાત્ ભોગ હૈ. તાતેં તુમ બેગિ હી અંગીકાર કરો. (૨૦)

વત્સવિમોકં તોકપ્રપીડનાદ્યનયવૃત્તમિવ ચાત્ર ।
સંકેતમસ્મદીયં સંગોપયિતું ત્વયા કાર્યમ્ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા : વત્સ કોં અસમય ખોલ દેને, અરુ છોટે છોટે જો બાલક તિનકોં પીડન કરિ રોદન કરાવાવનો-ઈત્યાદિ જો ઉચ્છૃંખલ લીલા તુમ્હારી જો તાકોં હમારો-તુમ્હારો જો સંકેત તાકે ગોપનાર્થ વે હી ઉચ્છૃંખલ લીલા કો આચરણ કરનો. (૨૧)

અસ્માભિરપ્યુપાલંભ ઈવાદેયસ્તદર્થક: ।
માતૃપાદાબ્જનિકટે પ્રક્ષ્યામસ્ત્વાં તદાપિ ચ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા : હમ તુમ્હારે અર્થ ઉપાલંભ હોય તૈસે હી શ્રીમાતૃચરણ કે નિકટ આનિ કહેંગે. ઔર ઉહાં હૂ યા મિષ કરિ હમકો તુમ્હારે દર્શન હોયંગે. (૨૨)

અધિકં કિં તુ વક્તવ્યં યથૈવાસ્મન્મનોરથ: ।
પૂર્ણો ભવત્યયં નાથ તથા પરયત્વમાતુરા: ॥૨૩॥

ટીકા : અધિક હમ કહા વિજ્ઞપ્તિ કરેં ? જૈસે હમારે મનોરથ હૈં, સો હે પ્રાણનાથ ! જા પ્રકાર પૂર્ણ હોય તૈસે હી અવશ્ય તુમ આચરણ કરો. (૨૩)

યદ્યપિ લોકવિગીતં વ્રજેશસૂનોસ્તવેદૃશં કરણમ્ ।
નિજજનહૃદયાનંદપ્રદાયકત્વાદતિશ્લાઘ્યમ્ ॥૨૪॥

ટીકા : વ્રજેશસૂનો ! તુમ્હારો જો આચરણ જો યદ્યપિ લોગન મેં નિંદિત હૈ; પરંતુ તુમ્હારે જો નિજજન તિનકે તો હૃદય કે આનંદદાયક અરુ અત્યંત સ્તુતિ કરવે જોગ હૈ. (૨૪)

ઇત્થં સ્વીયગૃહેઽપિ ચ કવ ચ તત્કરણેન બાલ્યમૌગ્ધ્યં તે ।
જ્ઞાત્વા સ્નેહાતિશયાત્સર્વે ત્વાં લાલયિષ્યંતિ ॥૨૫॥

ટીકા : યા પ્રકાર અપુને ગૃહ વિષે હૂ કોઊ કોઊ સમય તુમ ઉચ્છૃંખલ લીલા કો આચરણ કરોગે તબ તુમ્હારે તાંઈ ભોહોત અજ્ઞાત બાલક જાનિકેં સબ કોઈ અત્યંત સ્નેહ કરેંગે અરુ બોહોત લડાવેંગે. (૨૫)

અસ્મદીયમખિલં ભવદીયં તેન તત્ર ગ્રહતો ન પરસ્ય ।
કસ્ય ચિન્નનુ ભવિષ્યતિ બુદ્ધિર્દોષ ઈત્યમલવસ્તુનિસર્ગાત્ ॥૨૬॥

ટીકા : હમારે જો સમગ્ર હૈં સો સબ તુમ્હારે હૈં, ન તુ પરાયે હૈં. તાતેં યાકે ગ્રહણ કરિવે મેં ઔર કાહુકોં બુદ્ધિ દોષ નહીં હોયગો. ઔર વે વસ્તુ સ્વભાવ તેં નિર્દોષ હી હૈ. (૨૬)

ન જ્ઞાસ્યત્યન્યોઽપિ પ્રિયાવયોશ્ચરણરેણુરેષ પરમ્ ।
શ્રીવિઠ્ઠલોઽતિગોપ્યં સર્વમિદં વેત્તિ વૃત્તાંતમ્ ॥૨૭॥

ટીકા : યા વૃત્તાંત કો ઔર કોઈ જાનત નાંહીં હૈ. હે પ્રિય ! તુમ્હારે ચરણારવિંદ કી રેણુ પર જો યે શ્રીવિઠ્ઠલ (ચંદ્રાવલીજી), સો હી યહ સબ ગોપ્યં વૃત્તાંત જાનત હૈં. (૨૭)

ઇતિ પ્રિયતમા મુખપદ્મવચો મધુ ।
રસાયણમિવાપીય તથૈવ પ્રભુરાચરત્ ॥૨૮॥

ટીકા : યા પ્રકાર કે પ્રિયતમા–વ્રજભક્તન કે જો જૂથ, તિનકે મુખકમલ કે મધુર વચન જો રસાયનતુલ્ય, તાકોં સુનિકેં શ્રીઠાકુરજીને વા હી પ્રકાર આચરણ કિયો.

તહાં રસાયનરૂપ વચન કહે તાકો અભિપ્રાય યહ જો રસાયન હૈ સો પુરુષાર્થદાયક હૈ. અરુ ઇનિકે વચન–રસાયન સો હૂ સાક્ષાત્ બાલકદશા મેં શ્રીઠાકુરજી કોં રસોદ્બોધ ભયો તાતેં. (૨૮)

[અનુસંધાન પૃ. ૬૦